

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Факультет психології
Кафедра соціальної психології

ДИПЛОМНА РОБОТА
на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти
на тему
**«ВПЛИВ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО
ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК»**

Виконала:
Студентка 2-го курсу, групи
ПСмз-21
Савка Х.В.

Керівник: кандидат психологічних
наук, доцент Чуйко О. М.

Рецензент:
Кандидат психологічних наук,
доцент Куравська Н. В.

м. Івано-Франківськ

2021

ЗМІСТ

Вступ.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК	6
1.1. Емоційний інтелект: визначення та загальна характеристика	6
1.2. Віктимність і віктимна поведінка як соціально-психологічна проблема	12
1.3. Показники схильності жінок до віктимної поведінки	16
ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ	19
РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження впливу ЕІ на схильність до віктимної поведінки особистості.....	22
2.1 Програма емпіричного дослідження.....	22
2.2 Особливості вияву схильності до віктимної поведінки жінок.....	29
2.3 Вплив ЕІ на схильність до віктимної поведінки жінок.....	55
ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ	64
Розділ 3. Рекомендації щодо профілактики віктимної поведінки у жінок ...	666
3.1 Шляхи розвитку емоційного інтелекту.....	66
3.2. Рекомендації щодо профілактики віктимної поведінки жінок.....	69
ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ	733
ВИСНОВКИ.....	744
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	766
ДОДАТКИ.....	84

Вступ

Актуальність дослідження. Тема віктимної поведінки людини завжди була актуальною та дискусійною серед психологів-науковців, а на сьогодні вона – одна з головних. Віктимність жінок є гострою соціальною проблемою нашого часу. В зв'язку з конфліктом на сході України та загальним підвищенням соціальної напруги в нашій країні, рівень насильства у суспільстві за останні роки суттєво зріс. Насамперед актуальною є висока поширеність насильства щодо жінок в сім'ях українців. До чинників, які призводять до загострення цієї проблеми науковці відносять не лише соціальні очікування і рольові установки по відношенню до жінки. Висока схильність жінок до віктимної поведінки, потурання насильницькій поведінці агресора та провокування, підвищена жертвовність до потреб власної сім'ї призводять до частішого потрапляння сучасних жінок в ситуацію сімейного насилля. Так, під час пандемії багато країн повідомили про загострення проблеми домашнього насильства. Пандемія COVID-19 призвела до збільшення рівня домашнього насильства. За даними ООН, 243 мільйони жінок і дівчат у віці від 15 до 49 років постраждали від фізичного чи сексуального насильства від партнера за останні 12 місяців. Беззаперечно, що проблема домашнього насилля в умовах карантину стала ще більш гострою. В усьому світі фахівці говорять про необхідність у цей період збільшити кількість шелтерів, гарячих ліній допомоги, а також розробити способи інформування жінок про них. Переважна більшість з них потерпають від неодноразових фактів насилля, яке загрожує їхньому здоров'ю чи життю, і не мають змоги самостійно впоратись з агресором. Такий показник рівня домашнього насильства свідчить про глибокі соціальні проблеми, які потребують вирішення і розробки професійних психокорекційних програм не лише для осіб, які вчинили домашнє насильство, а й для осіб, які проявляють віктимну поведінку. Ритм та стиль життя, норми та правила, які диктує сучасне суспільство, все збільшує необхідність в самореалізації жінок, і це призводить до різноманітних проявів

віктимності в їх поведінці. Деякі жінки ніби створені для того, щоб притягувати до себе насильство. Це пояснюється тим що, «віктимна особистість» має низький рівень емоційного інтелекту.

На сьогодні є досить актуальна проблема емоційного інтелекту незважаючи на те, що має практичну значущість, по сьогоднішній день залишається недостатньо дослідженою як у теоретичному плані, так і в експериментальному, і потребує ґрунтовного наукового обґрунтування, яке буде перспективою наших подальших досліджень. Різні тлумачення аспектів цього поняття мали місце в усі часи при вивченні проблеми емоційної культури людини та суспільства. Наприклад Д. В. Люсін трактував емоційний інтелект як «здібності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними» . Перші дослідження ЕІ як психологічного феномену, теоретичне осмислення його сутності та істотних ознак, утворення на цій основі наукового поняття належать американським вченим Г. Гарднеру (1983), П. Селовею (1990), Дж. Мейеру (1993), Д. Гоулману (1995), Р. БарОну (1997), Д. Карузо (2000). Але найбільш ранні дослідження емоційного інтелекту можна простежити в роботі англійського науковця Чарльза Дарвіна, який зазначав важливість емоційного вираження для виживання, а також для адаптації. Як відомо, розвинений емоційний інтелект сприяє внутрішній гармонії та високій стресостійкості. Ми вважаємо що, актуальною залишається тема підтвердження взаємозв'язку між емоційним інтелектом та схильністю до віктимної поведінки особистості. Дослідження проблеми «віктимності жінок» є актуальним і соціально значимим, так як віктимологічний напрямок впливу щодо виявлення латентної віктимності і попередженню її переходу у віктимну поведінку є гуманним і перспективним.

Об'єкт дослідження – схильність до віктимної поведінки жінок

Предмет – вплив ЕІ на схильність віктимної поведінки жінок

Мета: дослідити особливості впливу ЕІ на схильність до віктимної поведінки жінок

Завдання:

Здійснити теоретичний аналіз схильності до віктимної поведінки жінок, виокремити психодіагностичні показники схильності до віктимності та емоційного інтелекту;

Проаналізувати особливості вияву схильності до віктимної поведінки жінок

Виявити особливості впливу ЕІ на схильність до віктимної поведінки жінок

Розробити шляхи розвитку ЕІ та профілактики віктимної поведінки жінок

Методи дослідження:

Структура роботи: магістерська робота складається з 3-х розділів, списку використаних джерел, додатків. Основний зміст роботи викладено на 77 сторінках. У підготовці роботи використано 70 наукових джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА СХИЛЬНІСТЬ ДО ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ЖІНОК

1.1. Емоційний інтелект: визначення та загальна характеристика

У загальному розумінні емоційний інтелект (ЕІ) розглядається як здатність працювати з емоціями і проявляти емпатію. Сюди відноситься вміння розпізнавати емоції, визнавати негативні і позитивні почуття, відокремлювати особисте сприйняття від наочних фактів, управляти власними і чужими емоціями. Це певна людська здатність до дуже точного відчуття ситуації, розуміння бажань оточуючих, стійкості до стресу і впливу негативних емоцій. Загалом про людину можна сказати, що вона володіє високим емоційним інтелектом, якщо вона залишається врівноваженою в будь-якій ситуації і добре вміє взаємодіяти з емоціями оточуючих.

Емоційний інтелект — це вміння дати раду своїм і чужим емоціям: точно зрозуміти, оцінити і виразити їх. Дослідники **Джон Мейер** та **Пітер Селювей**, які наприкінці 20-го століття вперше описали це поняття, називають чотири напрямки емоційного інтелекту:

- як ми оцінюємо та виражаємо емоції;
- що про них знаємо;
- як ними керуємо;
- як на їх основі приймаємо рішення.

Вони говорили про нього як про форму соціального інтелекту, яка включає здатність відслідковувати свої власні почуття та емоції, а також почуття та емоції інших людей; розпізнавати їх та застосовувати цю інформацію для керування власним мисленням та діями. Задовольняти вимоги сучасного суспільства до загального рівня інтелектуально-емоційного розвитку жінок 20-40 років, їхньої комунікативної компетентності та внутрішнього світогляду, на який впливають перепади настрою та рефлексія

[67, с. 271-274]; потребу в професійному та особистісному самовизначенні потрібно розуміти та володіти певними емоційними навичками (сприйняття та розуміння своїх емоцій та емоцій інших, саморегуляція, самомотивація, здатність справлятися, протистояти тиску навколишнього середовища тощо), відчуття безпорадності, побудова та підтримка просоціальних стосунків, свідоме спрямування емоцій у когнітивні процеси тощо) – все, що різні вчені називають емоційним інтелектом (Р. Бар-Он, Г. Гарскова, Д. Големан, С. Дерев'янка, Д. Карузо, Н. Ковріга, Д. Лусін, М. Манойлова, Є. Носенко, Дж. Меєр, П. Селовеї та ін.).

Появі поняття «емоційний інтелект», на думку американського вченого Р. Бар-Он (2000) значною мірою сприяв розвиток природничих наук, зокрема, еволюційна теорія англійського науковця Ч. Дарвіна, який, обґрунтовуючи процеси еволюційного розвитку біологічних властивостей людини, стверджував: «Коли розум дуже збуджений, ми можемо очікувати, що він миттєво вплине і на серце.... Коли серце відчуває цей вплив, воно спрямує свою реакцію в мозок... при будь-якому збудженні буде мати місце суттєвий взаємний вплив і реагування між цими двома важливими органами тіла».

Перші дослідження ЕІ як психологічного феномену, теоретичне осмислення його сутності та істотних ознак, утворення на цій основі наукового поняття належать американським вченим Г. Гарднеру (1983), П. Селовеї (1990),

Дж. Мейєру (1993), Д. Гоулману (1995), Р. Бар-Он (1997), Д. Карузо (2000). У західній психології виділені основні етапи цього процесу, що відбуваються протягом ХХ – ХХІ ст.

- 1) з 1900–1969 рр. дослідження емоцій і інтелекту були відносно відокремленими;
- 2) з 1970–1989 рр. в центрі уваги дослідників знаходився взаємний вплив когнітивних та емоційних процесів;
- 3) з 1990–1993 рр. ЕІ був визнаний предметом психологічного дослідження;
- 4) з 1994–1997 рр. концепт ЕІ був популяризований;

5) з 1998 р. до теперішнього часу відбувається з'ясування сутності феномену.

У перший період (1900–1969 рр.), що характеризується відокремленим дослідженням емоцій та інтелекту, концепція інтелекту залишається виключно когнітивною, а емоції розглядаються як продукт патології та гіперчуттєвості (Андреева, 2011), який «негативно впливає на раціональність процесу прийняття рішення». У другий період (1970–1989 рр.) центром уваги вчених стало питання взаємозв'язку емоцій та інтелекту, їх взаємодія та взаємовплив. Популярності серед дослідників набувають уявлення про когнітивну природу емоцій. У цей період з'являються дослідження, зокрема когнітивна теорія емоцій Р. Лазаруса, в яких емоційна реакція тлумачиться як функція пізнання і оцінки. Було висунуте припущення про роль позитивних емоцій як стимулів активізації мислення, появи позитивних думок і роль негативних емоцій як «руйнівної сили» мисленнєвої діяльності, що знижує її ефективність (Андреева, 2011). У 1983 р. вийшла монографія Г. Гарднера «Frames of mind», в якій автор висловив думку щодо необхідності перегляду поняття «інтелект», характерного для традиційної психології. Вчений висловив припущення про існування не одного виду інтелекту, а «множинності» його підвидів, серед яких: вербальний, логікоматематичний, просторовий, кінестетичний, музичний, емоційний. Останній складається з двох підвидів: міжособистісного та внутрішньо особистісного. Міжособистісний інтелект пов'язаний з умінням людини контактувати, взаємодіяти з іншими людьми. Внутрішньо особистісний – з умінням самоактивізуватися в діяльності для самореалізації в житті і досягненні успіху. Кожна з виділених інтелектуальних здібностей є важливою для досягнення успіху у певній сфері життєдіяльності.

У 1985 р. Р. Бар-Он ввів поняття «коефіцієнт емоційності» і запропонував новий тест (EQ-I) для його вимірювання. У 1988 р. він використовує це поняття у своїй докторській дисертації по аналогії з коефіцієнтом інтелектуальності IQ. Третій період (1990–1993 рр.) характеризується визнанням EI предметом психологічного дослідження.

Дж. Мейером і П. Селовеєм були опубліковані статті (1990, 1993), в яких вони сформулювали своє розуміння феномену емоційного інтелекту: «Це підмножинність соціального інтелекту, яка включає в себе здібність контролювати свої емоції та емоції інших людей, розрізняти їх і використовувати отриману інформацію для управління мисленням і діями інших людей» (1993).

Одна із перших і найбільш відомих моделей емоційного інтелекту була розроблена в 1990 р. Дж.Мейером і П.Селовеєм [70,с.185]. Тоді ж вони почали і розробку методики для дослідження емоційного інтелекту.

Результати експериментальних досліджень дали можливість доопрацювати і вдосконалити як теоретичну модель, так і методику. В переробленій моделі Дж.Мейєра, П.Селовея, Д.Карузо зроблено акцент на когнітивній складовій емоційного інтелекту, яка, зокрема, пов'язана з переробкою інформації про емоції.

Вченими була розроблена перша модель EI (Мейєра – Селовея – Карузо), яка отримала назву «Модель здібностей». Вона об'єднувала здібності чотирьох типів як складових EI:

- 1) сприйняття емоцій – здібність розпізнавати як емоції інших людей, так і власні емоції;
- 2) використання емоцій для стимуляції мислення – здібність активізувати свій мисленнєвий процес, використовуючи емоції як фактор мотивації;
- 3) розуміння емоцій – здібність визначати причину появи емоції, розпізнавати зв'язок між думками та емоціями, визначати зміну емоцій, інтерпретувати емоції, розуміти складні, амбівалентні почуття;
- 4) управління емоціями – здібність використовувати власні емоції та емоції інших людей для досягнення поставлених цілей.

На думку вчених комплекс цих здібностей сприяє емоційному і інтелектуальному зростанню людини.

У 1993 р. вийшла праця Г. Гарднера «Множинність виявлення інтелекту», в якій він конкретизував своє розуміння емоційного інтелекту у двох формах його прояву: міжособистісного та внутрішньоособистісного.

Значною подією четвертого періоду (1994– 1997 рр.) був вихід у 1995 р. науково-популярної праці Д. Гоулмана під назвою «Emotional Intelligence», яка відразу набула широкої популярності і згодом була перекладена на 30 мов світу. Автор обґрунтував значення емоційного інтелекту у досягненні особистісного і професійного успіху. Сформулювавши особистісні якості, що забезпечують такий успіх, Д. Гоулман визначив їх узагальненим терміном «емоційний інтелект», який попередньо був введений в наукову термінологію Дж. Мейєром і П.Селовеєм.

Під емоційним інтелектом Д. Гоулман розуміє «здібність людини тлумачити власні емоції та емоції оточуючих для того, щоб використати отриману інформацію для реалізації власних цілей». Надаючи в своїй роботі конкретні рекомендації щодо опанування емоційним інтелектом, вчений стверджує, що коефіцієнт EQ як емоційний показник інтелекту у порівнянні з коефіцієнтом інтелектуальності IQ є більш значущим, оскільки уміння ідентифікувати і регулювати власні емоції та розуміти емоції інших є більш точним показником інтелекту, ніж здатність логічно мислити.

Вчений висловив думку про те, що загальний інтелект відіграє важливу роль у кар'єрному зростанні лише до певного періоду. З часом він втрачає своє значення у досягненні людиною успіху як у кар'єрі, в професійній діяльності, так і взагалі у соціальному середовищі. На основі отриманих емпіричних даних, вчений доводить, що ефективність управлінської роботи на 85 % визначається коефіцієнтом EQ і лише на 15 % – коефіцієнтом IQ. Д. Гоулман також акцентує на тому, що на відміну від коефіцієнта IQ, який має генетичні корені, коефіцієнт EQ піддається розвитку у будь-якому віці. Це зумовило особливу зацікавленість з боку популярних наукових видань, в яких з'явилися спеціальні програми психологічних тренінгів, вербальних тестів тощо.

Д. Гоулманом запропонована «мішана модель» ЕІ, яка доповнює властивості ЕІ, сформульовані Дж. Мейером і П. Селовеєм.

«Мішана модель» складається з п'яти компонентів:

- 1) самопізнання – здібність ідентифікувати власні емоції, власну мотивацію при прийнятті рішень;
- 2) саморегуляція – здібність контролювати власні емоції;
- 3) мотивація – здібність намагатися досягати ціль;
- 4) емпатія – здібність враховувати почуття інших людей при прийнятті рішень, а також здібність співпереживати іншим людям;
- 5) соціальні навички – здібність будувати відношення з людьми, маніпулювати людьми, підштовхувати їх у бажаному напрямі.

Методика «ЕмІн» Д.В. Люсіна, в основі якої лежить уявлення про емоційний інтелект як про змішаний конструкт, що поєднує у собі когнітивні здібності та особистісні характеристики (цікавість до внутрішнього світу людей, схильність до психологічного аналізу поведінки, тощо)[6]. Автор трактує емоційний інтелект як здатність до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними.[5]

У 1997 р. була створена «модель емоційного інтелекту Бар-Она»[69]. Вчений тлумачить ЕІ як сукупність найрізноманітніших здібностей, які забезпечують можливість людині успішно діяти в будь-яких ситуаціях. Він виділив 5 компонентів, кожен з яких у свою чергу поділяється на субкомпоненти, які і характеризують структуру емоційного інтелекту в цілому:

- 1) саморозуміння (усвідомлення власних емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація);
- 2) комунікативний потенціал (емпатія, соціальна відповідальність);
- 3) власне адаптаційні здібності (вміння вирішувати проблеми, долати труднощі, емоційна лабільність);
- 4) анти-стресовий потенціал (стійкість до стресів, самоконтроль);

5) загальний настрій (оптимістичність).

П'ятий період (з 1998 р. до теперішнього часу) характеризується з'ясуванням сутності феномену ЕІ та методик його вимірювання. У 2002 р. був створений стандартизований тест для вимірювання ЕІ (MSCEIT), за «моделлю здібностей» Дж. Мейєра, П. Селовея, Д. Карузо, який складається із завдань з правильними і неправильними .

У нашому дослідженні розглядаємо емоційний інтелект як про змішаний конструкт (згідно Д.Люсіна), який поєднує у собі когнітивні здібності та особистісні характеристики, основна увага приділяється здатності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними.

1.2. Віктимність і віктимна поведінка як соціально-психологічна проблема

Термін «віктимність» є досить поширеним у сучасній психологічній літературі .У перекладі з латинської (victima) означає «жертва». Існує безліч визначень щодо терміну «віктимність» через його певну строкатість та інваріативність у семантичному визначенні, це:

- 1) дії суб'єкта, які підсилюють вірогідність того, що він потрапить в небезпечну ситуацію;
- 2) досить стійка особистісна якість, що характеризує об'єктну характеристику індивіда ставати жертвою зовнішніх обставин;
- 3) це підвищена здатність особи через ряд суб'єктивних і об'єктивних обставин ставати мішенню для злочинних посягань;
- 4) властивість особистості, що полягає в схильності бути жертвою обставин або дій інших людей;
- 5) можливість/здатність індивіда стати жертвою злочину;
- 6) невірна, неоптимальна поведінка потерпілого в криміногенній ситуації;

7) набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси і ознаки, що за певних умов можуть слугувати процесу перетворення її на жертву злочину;

8) системна властивість людини ставати жертвою злочину за певних умов.

Систематизація та узагальнення наукових даних дозволяє розглядати віктимність як:

визначене функціональне залежне від злочинності явище;

образ дій певної особи;

характерологічна і поведінкова особливість жертви злочину.

Таким чином, під «віктимністю» слід розуміти сукупність якостей особистості, що обумовлюють або можуть обумовлювати її невірну, неоптимальну поведінку у соціумі. Варто зазначити, що незважаючи на наявність окремих досліджень, питання віктимності особистості все ще залишається дискусійним. Сам феномен трактується по-різному: як стійка особистісна властивість (Е. Руденський), здібність (М. Бурно, Л. Франк), девіація (Ю. Клейберг), психічний розлад (І. Малкіна-Пих), схильність індивіда ставати жертвою об'єктивних чи суб'єктивних умов віктимізації (А. Мудрик). Віктимність трактується вченим (А. Мудрик) як наявність в тих чи інших об'єктивних обставинах соціалізації характеристик, рис, небезпек, вплив яких може зробити людину жертвою цих обставин. [45, с. 50]

А. В. Мудриком було додатково введено поняття віктимізації як «процес і результат суб'єктивного ставлення людини або групи осіб до себе як жертви несприятливих умов соціалізації, які можуть бути пов'язаними з різного роду важкими життєвими ситуаціями і ситуаціями щоденного життя» [45, с. 54]. Під віктимною (віктимогенною) розуміють таку поведінку, при якій жертва певним чином сприяє скоєнню злочину, свідомо чи не свідомо створює об'єктивні та суб'єктивні умови для криміналізації, зневажаючи запобіжними заходами. Таке визначення є справедливим стосовно поведінки жертв будь-якого типу, що знову підкреслює недоречність звуження предмета віктимології лише до рівня вивчення віктимної поведінки в кримінальних ситуаціях. Головна ознака віктимної поведінки - це здійснення певних дій або

бездіяльність, які сприяють тому, що людина опиняється в ролі постраждалої, в ролі жертви.

Віктимна поведінка жертви, як правило, зумовлена:

- особливостями фізіологічного стану особи,
- легковажним та недбалим ставленням до особистої безпеки та безпеки майна,
- легковажним ставленням до норм та правил громадського порядку та громадської безпеки,
- участю у незаконних угодах через довірливість або необізнаність.

За характером віктимна поведінка поділяється на:

- 1) конфліктну (при створенні або участі у конфлікті),
- 2) провокаційну (при наявності аморальної поведінки, демонстрації багатства тощо),
- 3) легковажну (створення аварійної ситуації, довірливого ставлення),
- 4) правомірну (протидія злочинця при виконанні громадських, службових обов'язків).

З огляду на це положення, слід зауважити, що віктимна (або така, що їй сприяє) поведінка також повинна досліджуватися в двох аспектах: вузькому та широкому. У вузькому розумінні віктимною поведінкою вважаються конкретні діяння (дії або бездіяльність), їх сукупність у конкретній ситуації, внаслідок застосування яких людина стає жертвою. В широкому розумінні віктимна поведінка - це складна система взаємодії між потенційною жертвою і оточенням. Саме внаслідок такої взаємодії людина за певних умов і стає жертвою.

Наслідки формування віктимної поведінки жінок в сучасному українському суспільстві у контексті суспільних перетворень набувають особливого значення, відрізняючись підвищеною актуальністю. Провокувати тотальну приреченість можуть: нездорова обстановка в сім'ї, психологічні травми, отримані в ранньому дитинстві, слабкість характеру, звичайна людська дурість.

Німецький дослідник Р.Шнайдер [67] відзначає, що не існує «природжених жертв» або «жертв від природи». Але набуті людиною фізичні, психічні і соціальні риси й ознаки (якісь фізичні й інші недоліки, нездатність до самозахисту або недостатня готовність до неї, особлива зовнішня, психічна або матеріальна привабливість) можуть вплинути на її схильність до перетворення на жертву злочину. Якщо особистість усвідомлює свою підвищену віктимогенність, то може засвоїти певну поведінку, що дозволяє чинити опір і справлятися з цією загрозою. Він відзначає, що віктимізація і криміналізація іноді мають одні й ті ж джерела – початкові соціальні умови. Як зазначають Д.В.Рівман [58,с.304], Т.М.Вакуліч [32,с.152] та інші, віктимність – це системна і динамічна властивість особистості, що виявляється у формі її соціального, біологічного, психологічного та морального деформаційного відхилення, закріпленого у звичних формах поведінки, що не відповідає формам безпеки і обумовлює потенційну або реальну схильність суб'єкта ставати жертвою.

Віктимність є «емоційний, психологічний, поведінковий стан, який розвивається в результаті довготривалого впливу стресу, використання правил, які забороняють відкрито висловлювати свої почуття і обговорювати особисті й міжособистісні проблеми».

Виокремлення як предмета віктимології поведінки жертви іманентно передбачає власне психологічний аналіз окремих патернів поведінки, які за певних умов можуть набувати віктимогенного характеру. Разом з тим, об'єктом вивчення віктимології є жертва, а отже людина, яка зазнала певних ушкоджень, збитків тощо, або потерпає від несприятливого збігу обставин чи дій оточуючих. Відтак, на перший план знову виходять саме психологічні засади віктимологічних досліджень. Основною проблемою віктимної особистості є те, що жертва сама створює певним чином віктимну ситуацію, це може бути як свідомо так і не свідомо.

Образ «віктимної» жінки наділяється рисами тривожності, залежності, демонстративності, жіночності. У стосунках жінки з віктимною поведінкою

займають позицію «сплячої красуні», яка орієнтована на пасивне очікування партнера, здатного актуалізувати її емоційність. Як наслідок, у таких жінок є труднощі у реалізації та асиміляції сексуальності, яка є зовні провокуючою та рестриктивною. Появу терміна «віктимність» пов'язують з іменем Л. Франка [68], який детально описав понятійний апарат нового наукового напрямку та надав методичку віктимологічних досліджень на окремій території та за різними видами злочинів. На його думку, віктимність - це реалізована злочинним актом підвищена здатність особи в силу моральних і фізичних властивостей ставати жертвою злочину за певних обставин, іншими словами, нездатність уникнути небезпеки там, де це було об'єктивно можливо.

Подальші дослідження будуть спрямовані на вивчення та дослідження віктимності жінок та розробку інформаційних матеріалів щодо віктимної поведінки.

1.3. Показники схильності жінок до віктимної поведінки

Віктимність жінок – це потенційна чи реалізована у конкретній життєвій ситуації підвищена здатність жінки за певних обставин стати жертвою злочинного посягання, що обумовлена її статевими особливостями, а також комплексом інших вроджених або набутих соціальних, психологічних і фізичних якостей особистості та особливостей поведінки.

У широкому сенсі термін «віктимність» розглядається як набір засвоєних форм поведінки, почуттів і вірувань, які роблять життя важким. Це залежність від людей та явищ зовнішнього оточення, яка супроводжується такою мірою неуваги до себе, що майже не залишає можливості для самоідентифікації. Деякі автори роблять більший наголос на порушеннях особистості, на труднощах адаптації, на формуванні особливого типу міжособистісних стосунків.

Передумовою формування дебютних форм міжособистісної залежності, як фактору віктимізації особистості жінки є такі особливості ранньої

соціалізації: недиференційованість особистості членів батьківської сім'ї, дефіцитарність взаємин, заборона вияву потреб або інтересів дитини та труднощі їх імагінального задоволення через бідність фантазії як механізму психологічного захисту. У подальшому розвитку міжособистісної залежності спостерігається феномен «чорнильної плями», коли відбувається генералізація міжособистісної залежності. Провідне значення у генералізації залежності має поширення базового почуття неповноцінності на сферу міжособистісних стосунків. Ключовою травмою в становленні віктимної поведінки жінок є травма позбавлення (уваги, любові) у ранньому досвіді особистості. Такі жінки схильні фіксуватися на ворожій стороні життя, причому джерелом агресії є близькі люди; регулятором міжособистісних стосунків є потреба відповідати нормативним уявленням батьків, прагнення до суперництва за любов і увагу батьків, прагнення «вислужити» любов близьких; у ранньому досвіді відзначається переважання негативних і амбівалентних почуттів

Серед психологічних предикторів віктимності різні автори виділяють: неадекватно занижену самооцінку, нездатність чи небажання відстоювати власну позицію і брати на себе відповідальність, надмірну готовність приймати позицію іншого як безсумнівно вірну, патологічне прагнення до підпорядкування, позасвідомо мотивоване, але об'єктивно безпідставне почуття провини, віктимні внутрішньоособистісні конфлікти, почуття безпорадності, меншовартості, підвищену тривожність, невпевненість у собі та пасивність особистості.

Жінки з паранояльним типом особистості можуть демонструвати гіперсоціальну віктимну поведінку. Такі жінки схильні до формування надцінних ідей, тому вважають неприпустимим ухилення від втручання в конфлікт. Жінки з гіпоманією можуть демонструвати схильність до некритичної поведінки. Вони активні, діяльні, енергійні та життєрадісні, проте інтереси їх поверхневі і нестійкі, вони можуть демонструвати необачність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Наприклад, у дослідженні

віктимної поведінки О.О. Андронікової проводилось за допомогою методики «Схильність до віктимної поведінки».

Вона була розроблена, щоб вимірювати рівень схильності до розвитку всіх можливих форм віктимної поведінки. Ця методика містить в собі набір спеціальних психодіагностичних шкал, які допомагають виміряти схильності до втілювання певних видів віктимної поведінки. М. А. Одинцова визначає віктимність як схильність індивіда через несприятливі об'єктивні, специфічні суб'єктивні фактори продукувати той чи інший тип поведінки жертви, що виражається в позиції або статусі жертви, а також в їх динамічному втіленні: соціальній або ігровій ролі жертви[13]. Методика «Тип рольової віктимності» М.А. Одинцова [48], Н. П. Радчиков дозволяє нам визначити певний тип поведінки жертви.

Міжособистісна залежність, як прояв віктимної поведінки жінки базується на особливості структурної організації особистості, а саме: порушенні меж «Я», що відбивається у нездатності диференціювати свої почуття і емоції, вступати у контакт із власними почуттями. Взаємозв'язок компонентів самоствавлення та особистісних рис впливають на такі риси як адекватність самооцінки та емоційна стійкість. Жінка, яка виявляє тенденцію відсутності поваги до себе з легкістю може сприяти потраплянню в ситуації насилля. Прийняття себе, позитивне ставлення до себе забезпечує гармонійне існування та високий рівень самоідентифікації особистості, підкреслює активну роль суб'єкта у формуванні позитивної Я-концепції.

В. В. Столін використовує поняття «глобальне самоствавлення», яке він розглядає як суму емоційних компонентів. Адитивність самоствавлення полягає в тому що, навіть, якщо окремі компоненти можуть знижуватися, за рахунок компенсаторного росту інших, ставлення людини до себе може залишатися відносно постійним. Для вивчення самоствавлення як чинника розвитку цінностей використовують методику «Самоствавлення особистості» В.Століна, С. Пантілеєва.

Отож ,з вище перелічених показників віктимності можна виокремити основні ознаки схильності до віктимної поведінки:

неадекватно занижена самооцінка

внутрішньо особистісний конфлікт

невпевненість у собі

агресивність

Всі ці ознаки тісно пов'язані з емоційною, когнітивною та мотиваційно-вольовою сферами особистості, зокрема з її компетентністю щодо розпізнавання емоцій, управління ними, власною поведінкою, настроєм і самооцінкою, відтак – з емоційним інтелектом.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО РОЗДІЛУ

Аналіз психолого-педагогічної літератури та різних підходів до трактування емоційного інтелекту багатьма дослідниками, дозволив нам визначити сутність та структуру поняття «емоційний інтелект». Емоційний інтелект – це здатність особистості усвідомлювати та розуміти власні емоції і почуття, а також оточуючих, ефективно керувати своєю емоційною сферою, впливати на власну поведінку і хід думок, легше адаптуватися, досягати поставлених цілей через взаємодію з оточенням. Структура поняття «емоційний інтелект» включає в себе поняття «інтелект» та «емоції», які взаємодіють через складний процес пізнання людини. За своїм змістом, у контексті виховання особистості, емоційний інтелект розглядається на сьогоднішній день як комплекс якостей і властивостей особистості, що відповідають показникам емоційної розумності.

Аналіз наукових підходів зарубіжних і вітчизняних вчених-психологів щодо розуміння феномену емоційного інтелекту і відповідне його визначення науковим поняттям, дозволяє констатувати, по-перше, складність досліджуваного феномена як особистісного інтегрованого утворення, що об'єднує за канонами традиційної психології протилежні сфери людської

психіки, функціонування яких досліджувалось ізольовано; по-друге, поняття «емоційний інтелект» є новим у науковому тезаурусі, сутність і зміст якого не набули єдиної, загально визнаної і науково обґрунтованої інтерпретації; по-третє, актуальність і багатозначність проблеми емоційного інтелекту обумовлює потребу в подальшому глибокому і всебічному дослідженні цього феномену, а наукові підходи, що склалися в зарубіжній і вітчизняній психології значною мірою визначають його теоретичну базу.

Емоційний інтелект розглядаємо як змішаний конструкт (згідно Д.Люсіна), який поєднує у собі когнітивні здібності та особистісні характеристики, основна увага приділяється здатності до розуміння своїх і чужих емоцій та управління ними.

Проаналізовано особистісні особливості жінок, які потрапляють в ситуації сімейного насилля і стають «віктимною особистістю».

Під «віктимністю» слід розуміти сукупність якостей особистості, що обумовлюють або можуть обумовлювати її невірну, неоптимальну поведінку у соціумі. Із наших теоретичних аналізів ,ми можемо сказати, що «віктимність» це здатність індивіда стати жертвою злочину. Вияснили, що віктимна поведінка- це свідомі або не свідомі діяння (дії або бездіяльність), їх сукупність у конкретній ситуації, застосування яких призводить до того що людина стає жертвою. Віктимна поведінка - це набута особистісна риса, при якій людина схильна визнавати або вважати себе жертвою негативних дій інших і вести себе так, як якщо б це було так, незважаючи на суперечливі докази таких обставин. Для «віктимних жінок» характерна близькість до астено-невротичного типу, вони легко втрачають рівновагу в соціальних конфліктах, чутливі, сенситивні, схильні до тривоги, боязкі, сором'язливі, нерішучі. Крім того, для них можуть бути характерні риси інфантильності, прагнення уникати відповідальності, здаватися більшими, значнішими, характерна незрілість і поверховість. Найбільшу схильність до віктимної поведінки мають жінки у яких є позбавлення уваги та любові у ранньому досвіді особистості. Виявлено, що жінки, які піддавались сімейному насиллю,

також можуть мати риси агресивності, конфліктності, у них може бути нестійкий настрій, вони можуть бути вразливими, збудливими і чутливими. Але можуть бути і емоційно холодні і відчужені в міжособистісних стосунках.

РОЗДІЛ 2. Емпіричне дослідження впливу емоційного інтелекту на схильність до віктимної поведінки особистості

2.1 Програма емпіричного дослідження

Мета емпіричного дослідження була перевірка гіпотези про взаємозв'язок особливостей емоційного інтелекту та схильності жінок до віктимної поведінки, а також обґрунтування, розробка та апробація психологічних програм та рекомендацій щодо розвитку емоційного інтелекту в жінок, що схильні до віктимізації.

Для досягнення поставленої мети вирішувалися такі завдання констатуючого етапу емпіричного дослідження:

- 1) розкрити особливості проявів схильності до віктимної поведінки в жінок 20-40 років;
- 2) емпірично дослідити психологічні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки;
- 3) визначити специфіку співвідношення між проявами віктимізації та емоційним інтелектом у жінок.

Для реалізації цих завдань визначено комплекс методів, які дають змогу емпірично вивчити психологічні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки. Так у роботі були використані наступні методики:

О.О. Андроннікова - «Схильність до віктимної поведінки»;

Д.В. Люсіна - «ЕмІн»;

М.А. Одинцова, Н. П. Радчіков- «Тип рольової віктимності»;

В.В.Столін- методика «Самоставлення особистості».

Так, для аналізу схильності жінок до віктимної поведінки відповідний метод обрали О. Андроннікова [16, с. 11-25]. Цей психодіагностичний метод охоплює сукупність взаємозалежних проявів поведінки жертви і спрямований на аналіз психологічної реальності, яка ховається за поведінковими аспектами жертви.

Цей тестовий опитувальник являє собою набір спеціалізованих шкал, спрямованих на вимірювання схильності до основних форм віктимної поведінки, а саме:

- 1) схильності до агресивної поведінки жертви (агресивний тип жертви);
- 2) схильність до самоушкодження та самодеструктивної поведінки (активний тип жертви);
- 3) схильність до гіперсоціальної поведінки (ініціативний тип жертви);
- 4) схильність до адиктивної та безпорадної поведінки (пасивний тип жертви);
- 5) схильність до некритичної поведінки (некритичний тип жертви);
- 6) реалізована віктимність.

У контексті нашого дослідження важливим є те, що анкета розроблена для людей віку ранньої дорослості та дозволяє визначити важливі для дослідження показники, які характеризують відповідні типи жертв [14].

Опитувальник Емоційного інтелекту «ЕмІн» Д. В. Люсіна допомагає вивчити різні аспекти емоційного інтелекту досліджуваних. Згідно з теоретичною моделлю, що лежить в основі опитувальника ЕмІн, у його структурі можна виділити, з одного боку, внутрішньоособистісний та міжособистісний ЕІ (за спрямованістю на свої або чужі емоції), з іншого боку, здатність до розуміння та управління емоціями. Таким чином, у структурі ЕІ апріорно виділяється два «виміри», перетин яких дає чотири види ЕІ (таблиця 1).

Таблиця 1

Апріорна структура емоційного інтелекту, покладена в основу опитувальника Емін

	Міжособистісний ЕІ	Внутрішньоособистісний ЕІ
Розуміння емоцій	Розуміння чужих емоцій	Розуміння своїх емоцій
Управління емоціями	Управління чужими емоціями	Управління своїми емоціями

Таблиця 2

Структура опитувальника Емін

	МЕІ: міжособистісний ЕІ	ВЕІ: внутрішньоособистісний ЕІ
РЕ: Розуміння емоцій	МР: розуміння чужих емоцій	ВР: розуміння своїх емоцій
УЕ: Управління емоціями	МУ: управління чужими емоціями	ВУ: управління своїми емоціями ВЕ: контроль експресії

Для створення опитувальника Емін були розроблені твердження на кожен вид ЕІ. У дослідженнях із застосуванням попередніх версій опитувальника взяли участь кілька сотень піддослідних. Серія факторно-аналітичних процедур показала, що більш менш стійко виділяється п'ять факторів, що загалом відповідають запропонованій структурі. В остаточному вигляді опитувальник Емін складається з 46 тверджень, по відношенню до яких випробуваний повинен висловити ступінь своєї згоди, використовуючи 4-бальну шкалу (зовсім не згоден, швидше не згоден, швидше згоден, повністю згоден, див. Додаток 1). Ці твердження об'єднуються у п'ять субшкал, які, у свою чергу, об'єднуються у чотири шкали загального порядку (таблиця 2).

Опис основних шкал та субшкал опитувальника Емін

Шкала МЕІ (міжособистісний ЕІ). Здатність до розуміння емоцій інших людей та управління ними.

Шкала ВЕІ (внутрішньоособистісний ЕІ). Здатність до розуміння власних емоцій та управління ними.

Шкала РЕ (розуміння емоцій). Здатність до розуміння своїх та чужих емоцій.

Шкала УЕ (управління емоціями). Здатність до керування своїми та чужими емоціями.

Субшкала МР (розуміння чужих емоцій). Здатність розуміти емоційний стан людини на основі зовнішніх проявів емоцій (міміка, жестикуляція,

звучання голосу) та/або інтуїтивно; чуйність до внутрішніх станів інших людей.

Субшкала МУ (управління чужими емоціями). Здатність викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій. Можливо, схильність до маніпулювання людьми.

Субшкала ВР (розуміння своїх емоцій). Здатність до усвідомлення своїх емоцій: їхнє розпізнавання та ідентифікація, розуміння причин їх виникнення, здатність до вербального опису.

Субшкала ВУ (управління своїми емоціями). Здатність та потреба керувати своїми емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції та тримати під контролем небажані.

Субшкала ВЕ (контроль експресії). Здатність контролювати зовнішні прояви своїх емоцій.

Для підрахунку балів відповіді досліджуваних кодуються за наступною схемою. Для тверджень із прямим ключем: «зовсім не згоден» – 0, «швидше не згоден» – 1, «швидше згоден» – 2, «повністю згоден» – 3; для тверджень зі зворотним ключем: «зовсім не згоден» – 3, «швидше не згоден» – 2, «скоріше згоден» – 1, «повністю згоден» – 0.

Значення за шкалами МЕІ та ВЕІ виходять шляхом простого підсумовування відповідних субшкал:

$$MEI = MP + MU$$

$$VEI = VR + VU + VE$$

Інший спосіб підсумовування субшкал дає ще дві шкали - РЕ та УЕ:

$$PE = MP + VR$$

$$UE = MU + VU + VE$$

Опитувач М. А. Одинцова, Н. П. Радчікова «Тип рольової віктимності» застосовується для виявлення віктимних типів. Методика дослідження типу рольової віктимності є стандартизованим тест-опитувачем. Випробовуваному пропонуються 32 твердження, що стосуються характеру та особистості випробуваного. Випробовуваний повинен відповісти на дані твердження.

Обробка здійснюється за 3 спеціалізованими психодіагностичними шкалами, спрямованими на вимірювання схильності рольової віктимності. Це такі шкали як: «ігрова роль жертви», «соціальна роль жертви», «загальний бал рольової віктимності». : 1-3 стін – нижче норми, 4-6 стін – норма, 7-9 стін – вище норми.

Ігрова роль жертви – це одиниця аналізу вільних, ситуативних, взаємовигідних і легко прийнятих членами міжособистісної взаємодії рольових відносин, що узгоджуються з внутрішніми особливостями віктимного індивіда (демонстративність, інфантильність, маніпулятивність та ін.), що мають у своїй основі приховану мотивацію, та гармонійну ситуацію. Ігрова роль через емоційно-когнітивний процес ідентифікації себе з жертвою призводить до засвоєння особистісних смислів останньої та викликає відповідну поведінку.

До основних характеристик ігрової ролі жертви можна віднести інфантилізм, демонстративність, страх відповідальності, екстернальність, рентні установки, мистецтво маніпулювання. Слід зазначити особливу пластичність ігрової ролі жертви, що сприяє хорошій адаптації.

Соціальна роль жертви - це одиниця аналізу нав'язаних, але ситуативних відносин, що сприяють стигматизації індивіда, деформують можливості побудови його життєдіяльності на найближчу та віддалену перспективу. Соціальна роль жертви передбачає будь-який тип аутсайдерства. Такого індивіда не залишає відчуття, що він ізгой, навколишній світ здається йому ворожим. Схильність звинувачувати в тому, що сталося, поєднується з самозвинуваченнями. На відміну від ігрової ролі жертви, у соціальній ролі відсутній маніпулятивний компонент і слабо виражені рентні установки. Крім цього, такий індивід менш гнучкий у відносинах з іншими людьми, найважче адаптується в соціумі.

Тест опитувальник самовідносини побудований відповідно до розробленої В. В. Століним методикою «Самоставлення особистості». Дана

версія опитувальника дозволяє виявити три рівні самоствавлення, що відрізняються за ступенем узагальненості:

- 1) глобальне самовідношення;
- 2) самоствавлення, диференційоване за самоповагою, аутосимпатією, самоцікавістю та очікуванням ставлення до себе;
- 3) рівень конкретних дій (готовностей до них) щодо свого «Я».

В якості вихідного приймається відмінність змісту «Я-образу» (знання або уявлення про себе, в тому числі і у формі оцінки виразності тих чи інших рис) і самоствавлення. У ході життя людина пізнає себе і накопичує про себе знання, ці знання складають змістовну частину її поглядів на себе. Проте знання себе самого, природно, їй небайдужі: те, що в них розкривається, виявляється об'єктом його емоцій, оцінок, стає предметом її більш менш стійкого самоствавлення.

Методика включає наступні шкали:

Шкала S – вимірює інтегральне почуття "за" або "проти" власне «Я» випробуваного.

Шкала I – самоповагу.

Шкала II-аутосимпатія.

Шкала III – очікуване відношення від інших.

Шкала IV – самоцікавість.

Опитувальник містить також сім шкал спрямованих на вимір установки на ті чи інші внутрішні дії на адресу «Я» випробуваного.

Шкала 1 – самовпевненість.

Шкала 2 – відношення інших.

Шкала 3 – самоприйняття.

Шкала 4 - самокерівництво, самопослідовність.

Шкала 5 – самозвинувачення.

Шкала 6 – самоцікавість.

Шкала 7 – саморозуміння.

Глобальне самоствавлення - внутрішньо недиференційоване почуття «за» та «проти» самого себе. Самоповага – шкала з 15 пунктів, що об'єднали твердження щодо «внутрішньої послідовності», «саморозуміння», «самовпевненості». Йдеться про той аспект самоствавлення, який емоційно та змістовно поєднує віру у свої сили, здібності, енергію, самостійність, оцінку своїх можливостей, контролювати власне життя та бути самопослідовним, розуміння самого себе.

Автосимпатія - шкала з 16 пунктів, що об'єднує пункти, в яких відображається дружність-ворожість до власного «Я». До шкали увійшли пункти, що стосуються «самоприйняття», «самозвинувачення». У змістовному плані шкала на позитивному полюсі об'єднує схвалення себе в цілому і в суттєвих деталях, довіру до себе та позитивну самооцінку, на негативному полюсі, – бачення в собі переважно недоліків, низьку самооцінку, готовність до самозвинувачення. Пункти свідчать про такі емоційні реакції на себе, як роздратування, зневага, глузування, винесення самовирокив.

Самоцікавість – шкала з 8 пунктів, що відображає міру близькості до самого себе, зокрема інтерес до власних думок та почуттів, готовність спілкуватися з собою "на рівних", впевненість у своїй цікавості для інших.

Очікуване відношення від інших – шкала з 13 пунктів, що відображають очікування позитивного чи негативного ставлення до себе оточуючих.

Вибір цього методу обумовлений тим, що висока самооцінка, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, внутрішнє життя тощо є дуже важливими маркерами успіху людей загалом і особливо молоді. Вони дозволяють самостійно визначати цілі свого життя і активно їх реалізовувати, регулювати свій настрій, розуміти і керувати своїми емоціями і розуміти емоції інших - все, що ми розуміємо як складові емоційного інтелекту і що зазвичай відсутнє в свідомості жертви.

Як відомо, анкета самооцінки В. Століна та С. Панталеєва містить кілька шкал. Результати розраховуються шляхом перетворення «вихідних точок» у накопичені частоти за спеціальними таблицями. Отримані дані

інтерпретуються так: менше 50 балів - ознака не виражена; 50-74 - ознака яскраво виражена; більше 74 балів – це явна ознака. При цьому не рекомендується інтерпретувати результат більше 80 і менше 40 балів, оскільки такі дані можуть свідчити про вплив другорядних умов, наприклад, про вплив ефекту «соціальної бажаності».

Отже дослідження проводитиметься за планом методик, розглянутих у цьому підрозділі роботи. У межах роботи опитано 30 жінок віком від 20 до 40. Опитуваним запропоновано до заповнення паперові форми тестів цих методик.

2.2 Особливості вияву схильності до віктимної поведінки жінок

Емпіричне дослідження особливостей схильності жінок 20-40 років до віктимної поведінки включало перевірку низки часткових гіпотез про: 1) наявність високого рівня схильності до віктимної поведінки у значної кількості жінок; 2) особливості схильності жінок до віктимної поведінки залежно від віку, соціально-демографічних (склад сім'ї, місце і порядок народження, освіта) та професійних факторів.

Схильність підлітків до віктимізованої поведінки досліджувалася за методикою О. Андроннікової [16, с. 11–25], аналіз результатів якого враховував показники нижче та вище норми за шкалою реалізованої віктимізації, що, згідно з інтерпретацією результатів автором методики, свідчило про наявність певних проявів поведінки жертви. У той же час показники нижче норми пов'язані з тим, що суб'єкт рідко потрапляє в критичні ситуації або в нього вже виробилася захисна поведінка, що дозволяє йому уникати небезпечних ситуацій. Швидше за все, відчуваючи внутрішній рівень напруженості, суб'єкт прагне уникнути конфліктної ситуації. Проте внутрішня готовність до поведінки жертви присутня.

Якщо показники вище норми означають, що випробуваний часто опиняється в неприємних або навіть небезпечних для його здоров'я і життя ситуаціях. Причиною цього є внутрішня схильність і готовність діяти певним, провідним, індивідуально профільним способом. Найчастіше це прагнення до агресивних, необдуманих дій спонтанного характеру. У результаті було визначено розподіл випробовуваних за рівнями схильності до віктимної поведінки.

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних за рівнями схильності до віктимної

поведінки

Прояви віктимної поведінки	Рівні схильності, кількість досліджуваних у %		
	Низький	Середній	Високий
Агресивна віктимна	71,2	19,0	9,8
Саморуйнівна	45,0	25,8	29,2
Гіперсоціальна	11,8	87,3	0,9
Залежна та безпорадна	71,5	19,5	9,0
Некритична	51,0	32,2	16,8
Реалізована віктимність	22,5	75,6	1,9

З таблиці видно, що особливо яскраво виражена схильність до саморуйнівної віктимної поведінки, високий рівень якої виявлено у 29,2% обстежених жінок. Для таких людей характерна поведінка жертви, пов'язана з активною поведінкою особи, яка (свідомо чи несвідомо) провокує ситуацію жертви, запитуючи чи звертаючись до інших.

Фактично, активні жертви характеризуються двома типами поведінки: провокаційною, якщо до заподіяння шкоди причетна інша особа, і самоушкодженням, що характеризується ризикованою, необдуманною поведінкою, часто небезпечною для себе та інших. Такі люди можуть не усвідомлювати наслідків своїх дій або не надавати їм значення, сподіваючись, що все вийде.

Суб'єкти із середнім рівнем схильності до саморуйнівної поведінки (25,8%) характеризуються підвищеною тривожністю, підозрілістю, підвищеною турботою про власну безпеку, бажанням захиститися від помилок, неприємностей, схильні до страху. Як наслідок, це викликає пасивність в людині принципу «краще нічого не робити, ніж помилятися», що не дуже добре впливає на самореалізацію особистості в цілому та на поведінку.

Лише 45% жінок мають низький рівень саморуйнівної поведінки. У них немає перерахованих вище якостей, вони обережні і конструктивні.

Також досить виражена схильність до некритичної поведінки, високий рівень якої виявлено у 16,9% респондентів. За інтерпретацією автора методики, до цієї групи належать особи, які демонструють неухважність, невміння правильно оцінювати життєві ситуації. Некритичність може проявлятися як на основі особистісних негативних якостей (жадібність, егоїзм тощо), так і позитивних (щедрість, доброта, чуйність, сміливість тощо), а також через низький інтелектуальний рівень. Ці люди часто виявляють пристрасність до алкоголю, незрозумілість у побаченнях, довірливість, легковажність. Їхні моральні стандарти часто недостатньо високі, що посилюється відсутністю особистого досвіду або некритичним ставленням до нього. Такі суб'єкти схильні ідеалізувати людей, виправдовувати негативну поведінку інших, не помічати небезпеки.

Суб'єкти із середнім рівнем схильності до некритичної поведінки (32,2%) виявляють обдуманість, обережність, бажання передбачити можливі наслідки своїх дій, що іноді призводить до пасивності та страху. Самореалізація особистості в цьому випадку значно ускладнюється, можлива соціальна пасивність, що призводить до незадоволеності своїми досягненнями, почуття роздратування, заздрості тощо.

Низький рівень схильності до некритичної поведінки виявлено у 51% молодих людей. Такі люди завжди намагаються заздалегідь прорахувати свої дії. Таким чином, поряд з максималізмом досить велика кількість жінок характеризується недостатнім рівнем критичної поведінки.

Дещо менш виражена схильність до агресивної віктимної поведінки, високий рівень якої характерний для 9,8% жінок, які через свою агресію у вигляді нападу чи іншої провокаційної поведінки схильні потрапляти в неприємні та небезпечні для життя ситуації (образа, наклеп, знущання тощо). Вони свідомо створюють або провокують конфліктну ситуацію. Їхня поведінка може бути реалізацією типової для них асоціальної спрямованості,

в якій агресія проявляється по відношенню до певних людей і в певних ситуаціях (вибірково), але може бути і «розмитою», безособовою в об'єкті.

Спостерігається схильність до асоціальної поведінки, порушення соціальних норм, правил та етичних цінностей, якими суб'єкт часто нехтує. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативним, вони яскраво виражені, домінують, нетерплячі, запалюються. Суб'єкти із середнім рівнем схильності до агресивної поведінки (19,0%) характеризуються зниженням мотивації досягнення, спонтанністю в поєднанні з бажанням дотримуватися загальноприйнятих норм і правил, сильною образою тощо.

Натомість 71,2% виявили низький рівень схильності до агресивної поведінки жертви. Вони вміють контролювати власні імпульсивні прояви, прагнуть до конструктивних дій і діалогу. Приблизно такі ж кількісні дані отримано у разі схильності до адиктивної та безпорадної поведінки, високий рівень якої виявлено у 9,0% з 87 осіб.

За тлумаченням автора методики, до цієї групи належать люди, які не чинять опору, чинять опір злочинцю з різних причин: через вік, фізичну слабкість, безпорадність (стійке чи тимчасове), боягузтво, страх перед відповідальністю за власні протиправні чи аморальні дії, а також у них може бути безпорадність, небажання робити щось самостійно, без сторонньої допомоги, занижена самооцінка. Вони постійно перебувають у кризових ситуаціях, щоб заручитися співчуттям і підтримкою оточуючих, їм відводиться роль жертви. Такі люди боязкі, сором'язливі, одухотворені, конформісти. Вони схильні до адиктивної поведінки, поступливі, виправдовують чужу агресію, схильні всім прощати. Також можна навчитися безпорадності в результаті багаторазового перебування в ситуації насильства [16, с. 11-25].

Середній рівень схильності до адиктивної та безпорадної поведінки виявлено у 19,5% респондентів, які через внутрішню вразливість часто виявляють нонконформізм, схильність до самостійності, замкнутості, завжди прагнуть виділитися, мають власну точку зору, посилився скептицизм, він

може бути безкомпромісним по відношенню до чужої думки, авторитарним, конфліктним тощо. Низький рівень схильності до залежної та беспорядної поведінки виявлено у 71,5%. Такі люди вміють самотійно будувати межі, контролювати своє життя.

Найменш виражена тенденція до гіперсоціальної віктимної поведінки, низький рівень якої відмічено у 11,8%, а високий – лише у 0,9% молодих людей. Для останнього характерна соціально прийнятна жертвна поведінка. До них належать особи, позитивна поведінка яких тягне за собою злочинні дії агресора. Вони нетерпимі до поведінки, яка порушує громадський порядок, і вважають неприйнятним уникати втручання в конфлікт, навіть якщо це може коштувати їм здоров'я чи навіть життя. Наслідки таких дій не завжди зрозумілі. Вони сміливі, рішучі, чуйні, принципові, щирі, добрі, вимогливі, готові йти на ризик, можуть бути впевнені в собі.

При цьому привертає увагу досить велика кількість суб'єктів із середнім рівнем цієї тенденції (87,3%), яким притаманна пасивність, байдужість до явищ, що відбуваються навколо них. Часто діють за принципом «мій дім з краю», що може бути наслідком образи на навколишній світ, формування почуття нерозуміння, ізоляції від світу, відсутності соціальної підтримки та включення в суспільство. На основі узагальнення отриманих результатів було виділено три рівні сприйнятливості до поведінки жертви в цілому за таким алгоритмом: загальний рівень сприйнятливості до поведінки жертви визначався як високий за наявності зовнішнього впливу або високий рівень віктимізації та принаймні один високий рівень поведінки. При низькому рівні реалізованої віктимізації та переважно низькому рівні схильності до віктимної поведінки (допускалася наявність 1 середнього рівня) констатовано низький рівень схильності суб'єкта до віктимної поведінки в цілому. Усі інші коефіцієнти були віднесені до середнього рівня схильності до поведінки жертви. У результаті виявилось, що 38,1% опитаних підлітків характеризуються високим рівнем схильності до віктимної поведінки, 45,6% – середнім і лише 16,3% – низьким.

Щодо вікових характеристик, то виявилось, що показники схильності до віктимної поведінки нижчі у старших респондентів. Насправді молодші жінки більш схильні до поведінки жертви. Це можна пояснити, з одного боку, більшою психологічною вразливістю цього вікового періоду, а з іншого – специфічністю когорти суб'єктів, які спочатку живуть сьогодні в більш конфліктних умовах та стресових умовах. При цьому за певними видами схильності до такої поведінки, насамперед до агресивної віктимної поведінки, відзначено статистично значущі відмінності віку (рис. 1.1). Зокрема, якщо у віці до 20-25 років у середньому вираженість такої схильності складає 5,2 бали, то у віці від 25-30 років – 4,9 бали, а 30-40 років – 4,6 бали. Подібні результати встановлено й щодо схильності досліджуваних до саморуйнівної поведінки.

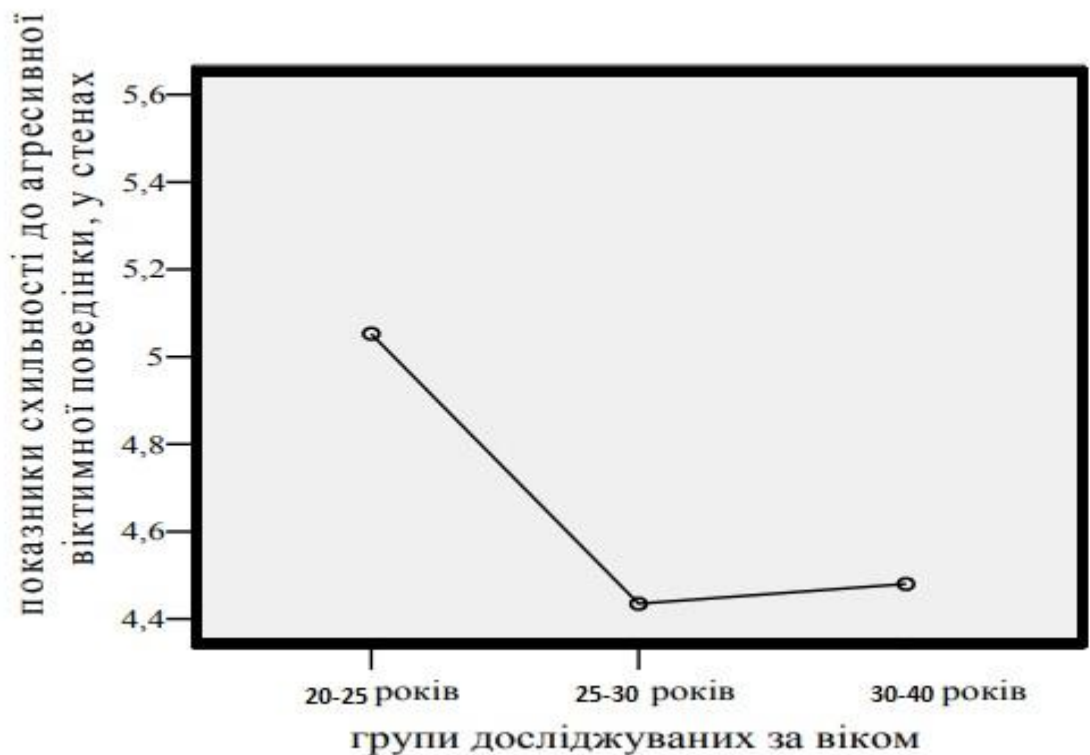

Рис. 1.1. Вікові особливості схильності жінок до агресивної віктимної поведінки

Схожа тенденція зберігається і щодо схильності до саморуйнівної поведінки (рис. 1.2.).

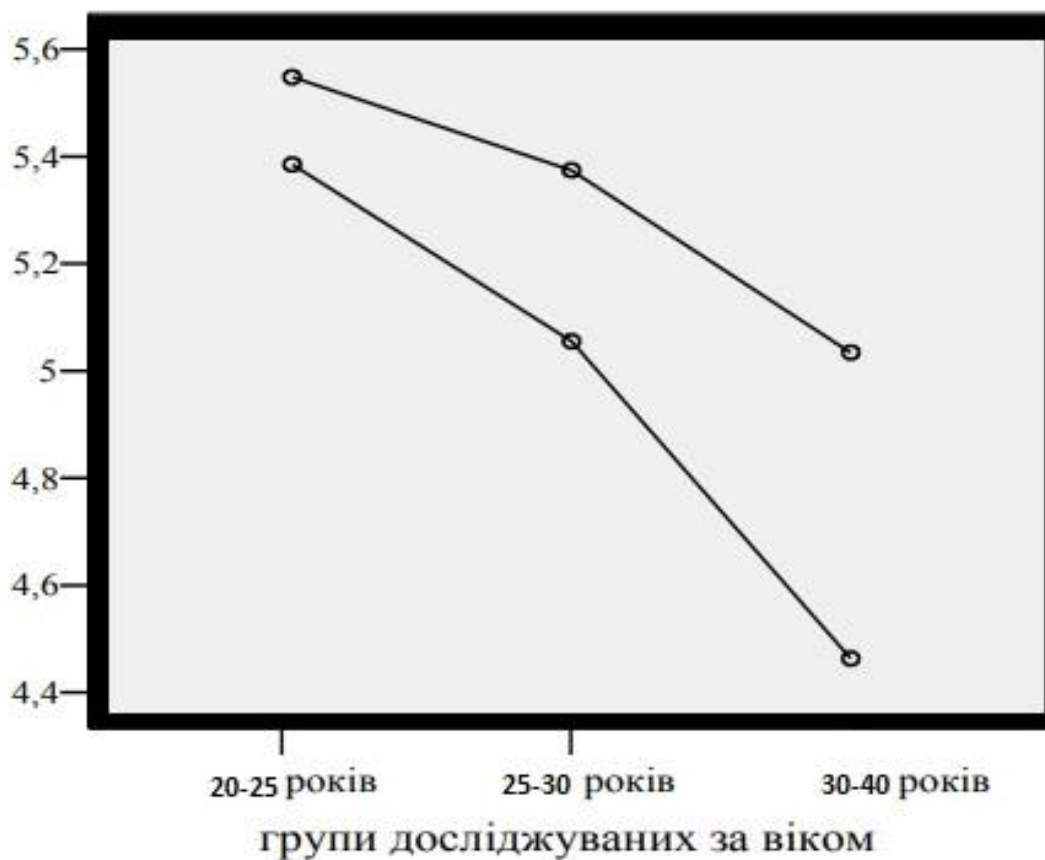

Рис. 1.2. Вікові особливості схильності жінок до саморуйнівної віктимної поведінки

З рис. 1.3 видно, що з віком кількість жінок, що схильні до гіперсоціальної поведінки значно зростає. Так, якщо серед жінок віком до 20-

25 років їх схильність до гіперсоціальної поведінки складає 4,3 бали, то від 25-30 років цей показник сягає 5,2 балів, а 30-40 років – 5,4 бали.

Можна припустити, що такі результати пов'язані із соціальними очікуваннями по відношенню до поведінки жінок у загрозливих для життя ситуаціях.

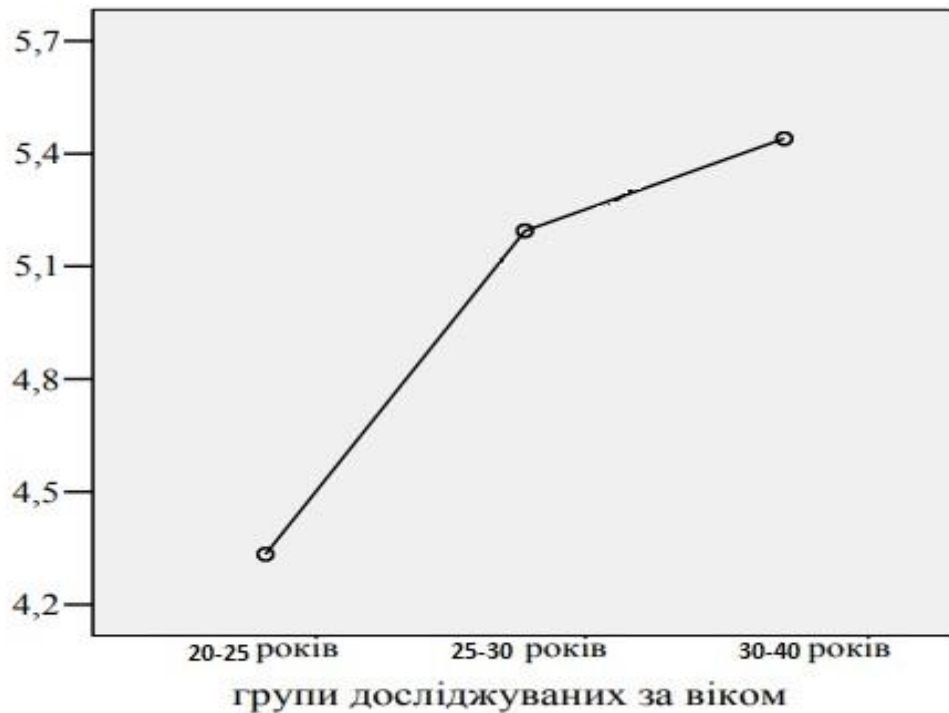
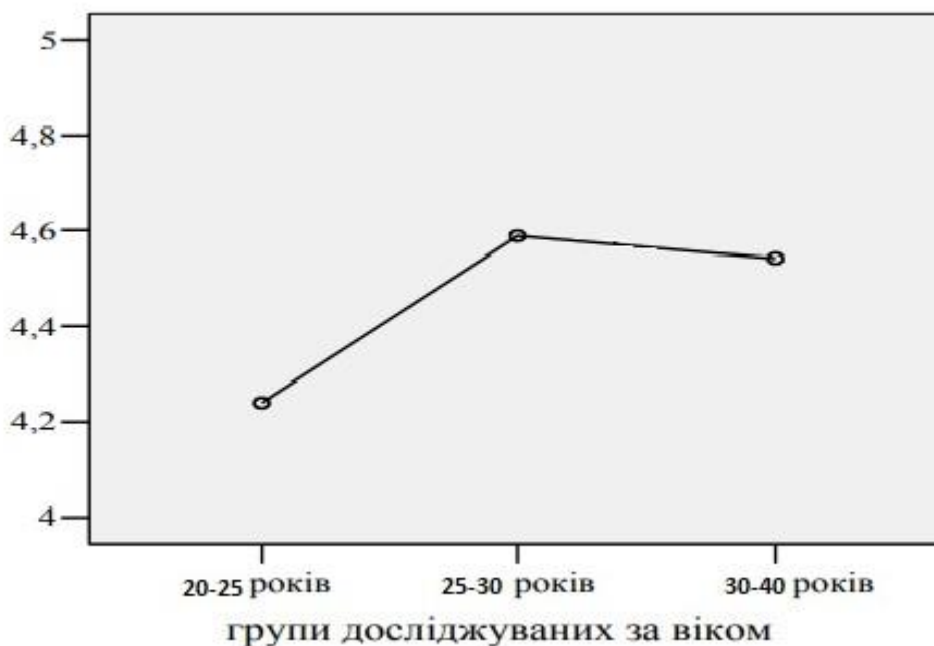

Рис. 1.3. Вікові особливості схильності жінок до гіперсоціальної поведінки.

Щодо схильності жінок до залежної та безпорадної поведінки, то найвищі показники такої схильності у жінок віком 20 років це показник складає у середньому 4,0 бали.

Отже, фактично йдеться про те, що старші за віком жінки таку схильність проявляють дещо менше.

Рис. 1.4. Вікові особливості схильності жінок до залежної та безпорадної поведінки

Подібні результати одержані нами й щодо схильності досліджуваних до некритичної поведінки. До неї більш також схильні жінки молодші за віком. Серед осіб жіночої статі найвищі показники такої схильності (6,0 бали в середньому) мають ті з них, хто є молодшими за віком (20-25 років) і 5,7 бали (віком від 25 до 30 років). У жінок 30-40 років це показник складає у середньому 4,7 бали.

Таким чином, молодші жінки більш схильні до необачності, не вміють правильно оцінювати складні життєві ситуації, виявляють нерозбірливість у знайомствах, довірливість, легковажність, не помічають небезпеки. Тож у жінок така схильність з віком виявляється менше.

Привертають увагу дані щодо показників реалізованої віктимності досліджуваних, за якими виявлено статистично значущі відмінності її прояву залежно від віку (рис. 1.5).

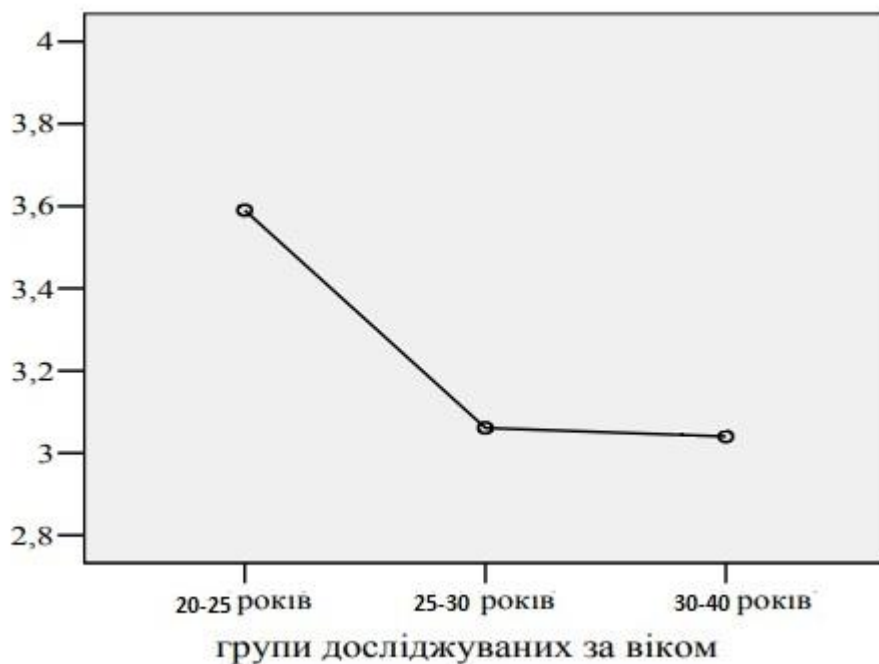

Рис. 1.5. Вікові особливості реалізованої віктимності осіб жінок

Як випливає з рис. 1.5, показники реалізованої віктимності вище в жінок, молодших за віком. Зокрема, серед жінок показники реалізованої віктимності найвищі показники такої схильності (3,6 бали в середньому) виявлені у молодших за віком (20-25 років) і 3,0 балів у середньому – в жінок віком від 25 до 30 років і 30-40 років.

На наш погляд, такі результати можна пояснити тим, що жінки віком 20-25 років фактично перебувають на межі з юнацьким віком, для якого взагалі властиво випробування себе, в тому числі, у різних, небезпечних для життя ситуаціях. До того ж, в останні роки йдеться про зростання соціальної напруженості та складні суспільно-політичні події, які доволі негативно позначаються на даній віковій категорії.

Насамперед досліджено особливості схильності жінок до агресивної віктимної поведінки залежно від місця народження (рис. 1.6). З рис. 1.6 та випливає, що показники схильності жінок до агресивної віктимної поведінки вище у тих досліджуваних жінок, які народилися і проживають у місті ($p < 0,05$). Так, якщо середні показники такої схильності для містян складають 5,1

бали, то для жителів села – 4,7 бали. Одним із можливих пояснень такого факту може, на наш погляд, виступати необхідність взаємодії у місті зі значно більшою кількістю людей в порівнянні з селом, що зумовлює додаткову психоемоційну напруженість [42, с. 124–132]. Крім того, сприйнятті міського середовища дуже позначаються забрудненість вулиць і будинків, яка притаманна великим містам, перевантаження їх рекламою (банерами), що викликають в особистості найбільш негативні емоції й почуття [8].

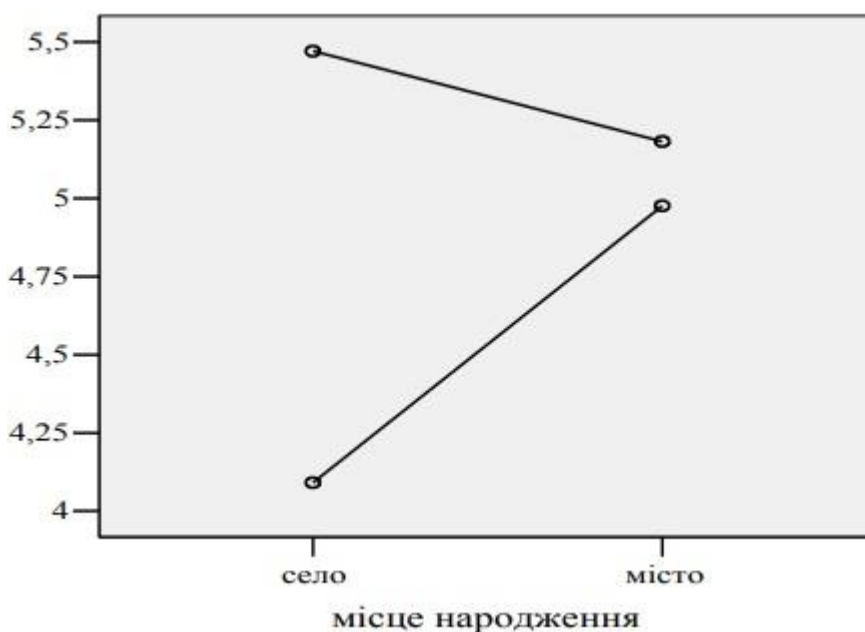

Рис. 1.6. Особливості схильності жінок до агресивної віктимної поведінки залежно від місця народження

Специфікою місця народження також, як нам уявляється, можна пояснити особливості схильності осіб юнацького віку до гіперсоціальної поведінки, хоча в цьому випадку на перший погляд виявлено протилежну картину (рис. 1.7).

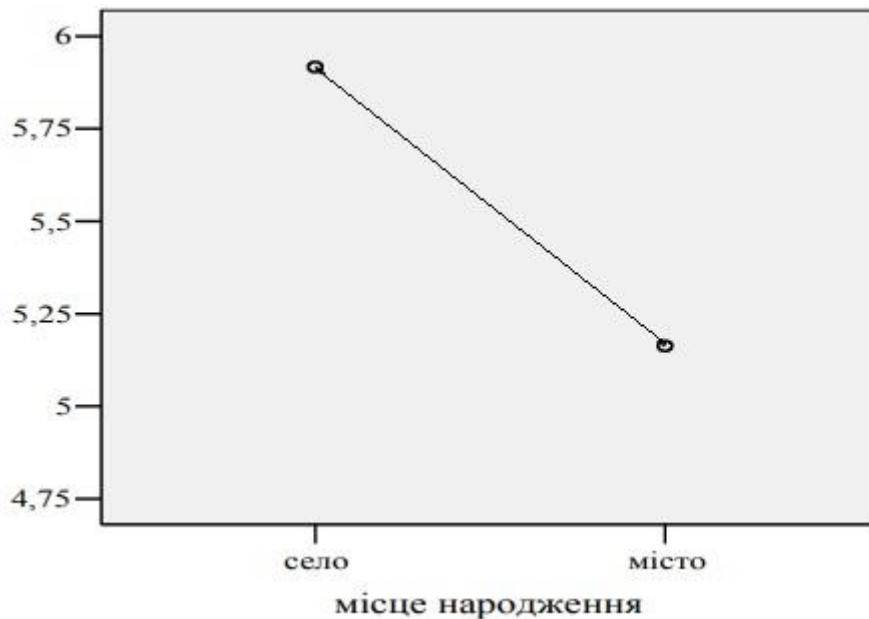

Рис. 1.7. Особливості схильності жінок до гіперсоціальної поведінки залежно від місця народження

З рис. 1.7 ми бачимо, що показники схильності жінок до гіперсоціальної поведінки вище у тих досліджуваних, які народилися і проживають у селі. У жінок із села така схильність складає 6,0 бали у середньому, натомість із міста 5,2 бали в середньому ($p < 0,01$). З огляду на змістову характеристику такої схильності, зокрема, схильності до жертвовної поведінки, що соціально схвалюється, йдеться про те, що попри певне поведінкове розмивання останнім часом між селом і містом, все-таки соціальні очікування і, відповідно, соціальні санкції у сільській місцевості діють більш жорстко ніж у місті.

За іншими видами схильності до віктимної поведінки статистично значущих відмінностей залежно від статі й місця народження виявлено не було. Крім того досліджено особливості схильності до віктимної поведінки залежно від складу сім'ї (рис. 2.8).

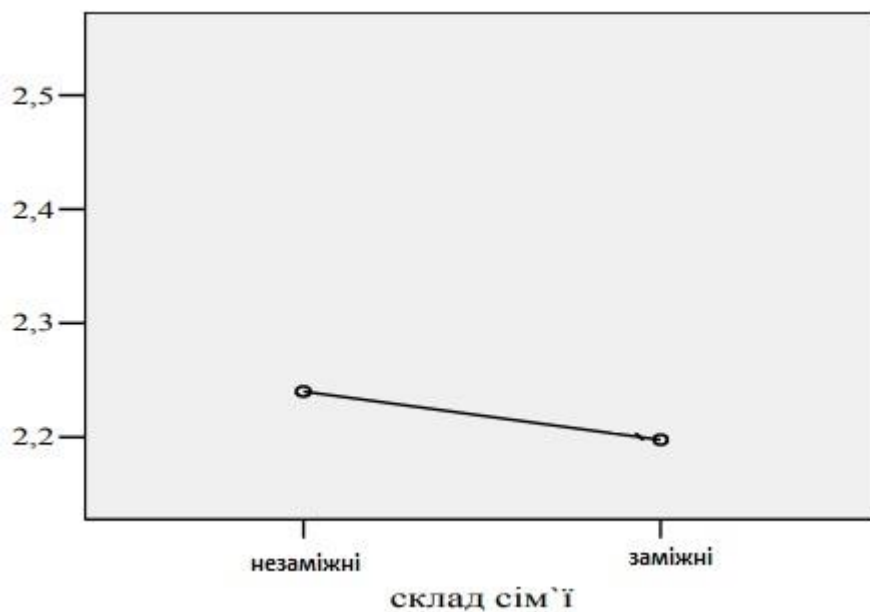

Рис. 1.8. Особливості схильності жінок до віктимної поведінки залежно від складу сім'ї

Як ми бачимо відповідно до результатів дослідження, немає надто суттєвої різниці у схильності до віктимної поведінки жінок в залежності від сімейного стану.

Проте значно яскравіше помітна відмінність з огляду на освіту (рис. 1.9). Як ми бачимо, у жінок з вищою освітою показник складає близько 2,2, тоді як у жінок із середньою освітою – 2,05.

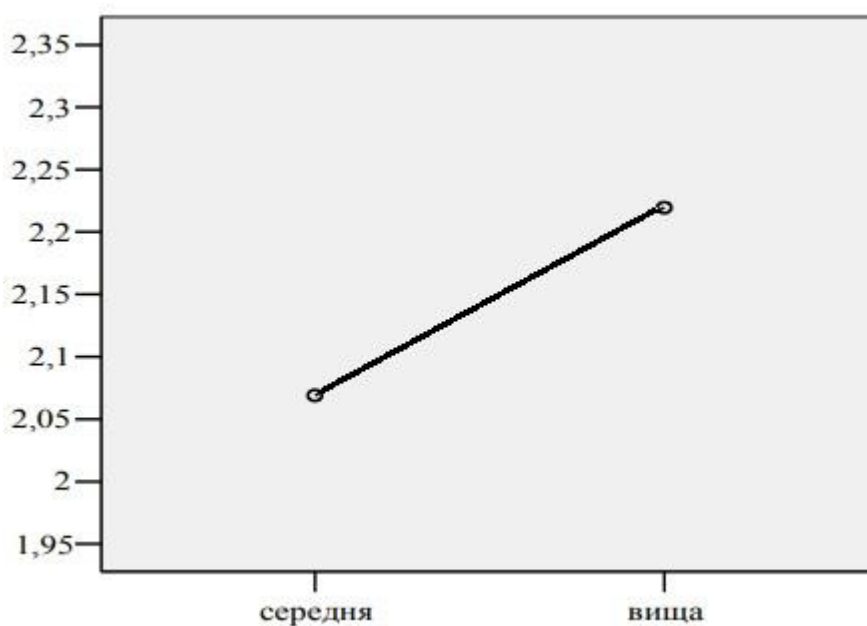

Рис. 1.9. Особливості схильності жінок до віктимної поведінки залежно від рівня освіти

Таким чином, виявлено особливості схильності жінок до віктимної поведінки в цілому та за рядом вікових, соціально-демографічних та особливостей зокрема.

З метою визначення в жінок 20-40 років типу рольової віктимності в якості дослідницького інструментарію було використано опитувальник рольової віктимності М. А. Одинцової «Тип рольової віктимності» (основні шкали: «ігрова роль жертви», «соціальна роль жертви»). Порівняння середніх значень показників рольової віктимності в серед жінок обраної вікової категорії показало значущі результати. Зокрема використання маніпулятивної поведінки при виникненні труднощів («ігрова роль жертви») переважає в жінок молодшого віку ($p \leq 0,05$). Нав'язливе набуття статусу жертви («соціальна роль жертви») також виявилось у жінок після 30 років, проте статистично значущих відмінностей нами встановлено не було.

Таблиця 4

Результати первинної діагностики віктимної поведінки студентів за методикою «Тип рольової віктимності» (автор-М.А. Одинцова)

	Ігрова роль жертви	Соціальна роль жертви	Загальний бал рольової віктимності
Дуже низький	0%	12%	0%
Низький	2%	2%	2%
Нижчий середнього	15%	15%	5%
Середній	25%	42%	30%
Вищий середнього	2%	7%	36%
Високий	28%	15%	20%
Дуже високий	28%	5%	6%

Аналізуючи результати за методикою «Тип рольової віктимності» (автор - М.А. Одинцова), ми дійшли такого висновку: за шкалою «Ігрова роль жертви» у 25% жінок показник перебуває в нормі, також варто зазначити, що

за шкалою «Соціальна роль жертви» у 42% жінок показник також відповідає нормі.

Проаналізувавши показники за шкалою «Загальний бал рольової віктимності», ми відзначаємо, що лише 30% жінок мають показник, що у нормі. Таким чином, ми можемо зробити висновок про те, що лише мала кількість жінок не мають схильності ставати жертвою. Відсоткове співвідношення за шкалами віктимної поведінки представлено нижче, на рис 2.

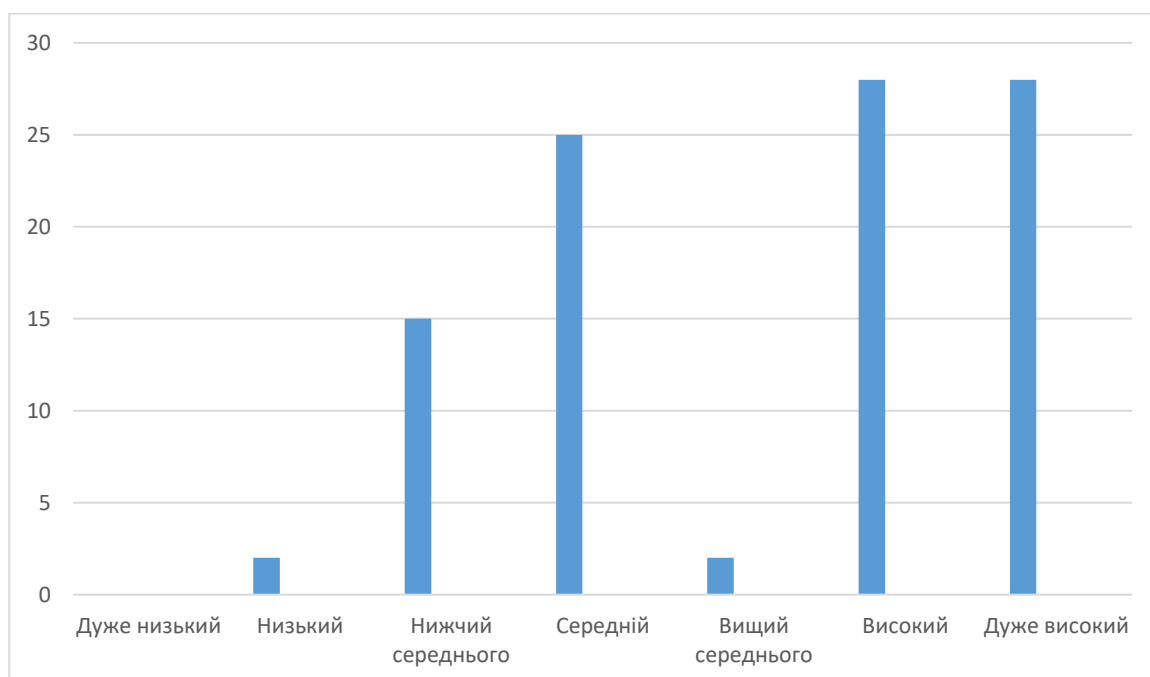

Рис. 2. Результати дослідження віктимної поведінки жінок за шкалою ігрова роль жертви

Аналізуючи результати первинної діагностики за шкалою «Ігрова роль жертви», представлені на малюнку 2, ми дійшли такого висновку. За цією шкалою у 2% жінок виявлено показник нижче норми, також у 15% респондентів виявлено показник нижче за середній. Це свідчить про те, що жінки 20-40 років схильні до типу ігрової ролі жертви, товариські, контактні, мають хороший емоційний інтелект. Також у 25% опитуваних показник перебуває в нормі.

Також варто відзначити, що 2% жінок мають показник вище середнього. Цей факт свідчить про наявність у випробуваного ігрової ролі жертви. Це означає, що випробувані лагідні, вміють співчувати, втішити. Майже з усіма підтримують добрі відносини. Високий показник по ігровій ролі жертви виявлено у 28% студентів. З цього випливає, що випробувані вміють блискуче маніпулювати іншими, намагаючись отримати підтримку, якої за власними припущеннями потребують. Вони інфантильні, демонструють оточуючим свої нещастя та страждання, також бояться відповідальності.

Також за цією шкалою у 28% виявлено дуже високий показник. Цей факт свідчить про наявність у піддослідних акцентуованого експресивного характеру. Вони виявляють агресію, якщо не виходить добитися бажаного, вважають себе знесиленою жертвою ситуацій, обставин, інших людей. В результаті чого випробувані схильні звинувачувати всіх, вважають, що життя до них несправедливе, всіляко за допомогою маніпуляцій намагаються привернути увагу.

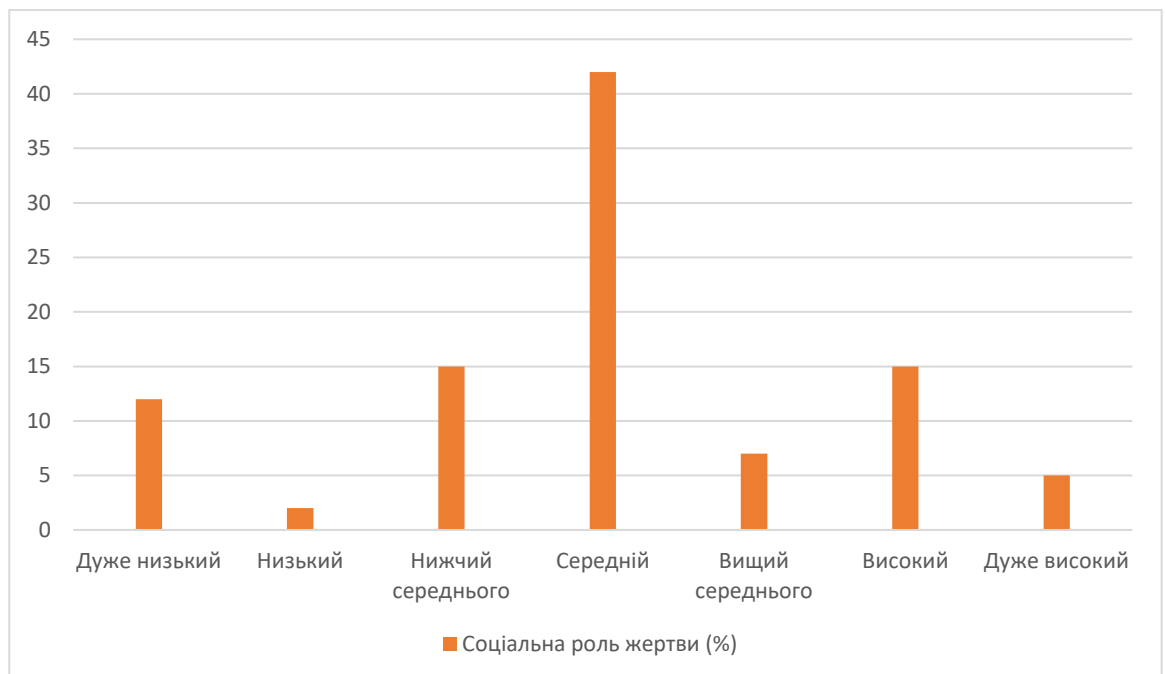

Рис. 2.1. Результати дослідження віктимної поведінки жінок за шкалою «Соціальна роль жертви»

Проаналізувавши показники, отримані за шкалою «Соціальна роль жертви», представлені на малюнку 2.1., можна зробити такий висновок:

За даною шкалою у 12% опитаних жінок виявлено дуже низькі показники. Також у 2% виявлено показник нижче середнього. Це свідчить, що випробуваний схильний до соціальної ролі жертви. Отже, такі жінки менше вдаються до маніпуляції, люблять усамітнення.

За цією ж шкалою у 15% показник нижче середнього. У 44% піддослідних цей показник перебуває у нормі. Значення вище за середнє виявлено у 7% осіб. Це означає, що жінки схильні до невпинної рефлексії своїх вчинків та переживань. Проаналізувавши показники за цією ж шкалою, ми з'ясували, що у 15% жінок виявлено високий рівень. Звідси випливає, що випробувані почуваються самотніми, непотрібними, і глибоко страждають із цього приводу. Навколишній світ видається їм ворожим. Інших людей вважають більш привабливими та успішними, ніж вони самі. Дуже уразливі і схильні до самозвинувачення.

Тут варто зазначити, що у 5% студентів, за цією шкалою виявлено дуже високі показники. З цього випливає, що жінки вважають себе невдахами, звинувачують інших у своїх нещастях. Переживаючи свою ізольованість, звикають до неї вважають, що самотність - це їхня доля, внаслідок чого вважають себе вічними ізгоями.

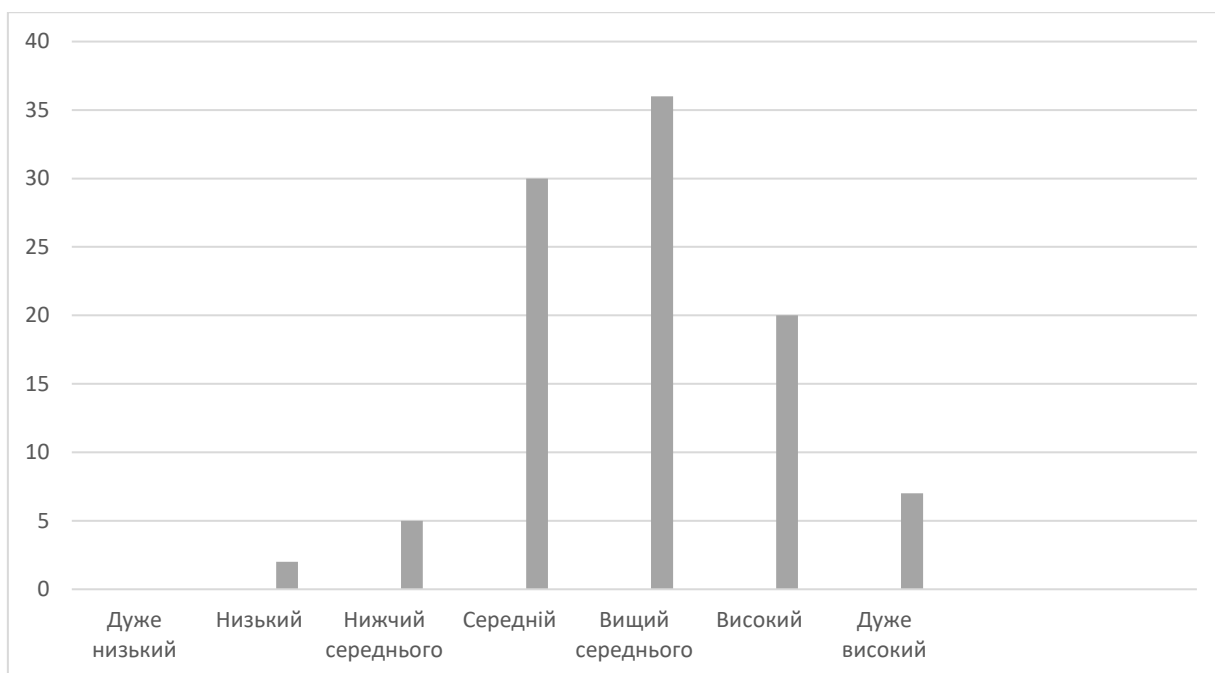

Рис. 2.2. Результати дослідження віктимної поведінки жінок за шкалою «Загальний бал роліової віктимності»

Аналізуючи показники за шкалою «Загальний бал роліової віктимності», представлені на малюнку 2.2., ми дійшли наступних висновків. У 2% за цією шкалою виявлено низький показник, також у 5% показник знаходиться нижче за середній. Це свідчить про відсутність у випробуваних роліової віктимності. Отже, такі жінки часто переживають емоційний дискомфорт, безжальні до себе.

За цією ж шкалою у 30% жінок виявлено показник, який перебуває в нормі. Крім цього за даною шкалою ми з'ясували, що у 36% показники перебувають вище рівня. Таким чином, такі випробувані постійно обурені, сумні, часто відчують страх перед будь-якою важливою справою. Проаналізувавши результати за цією ж шкалою, ми констатуємо наступний факт про те, що у 20% виявлено високий рівень. Ці піддослідні мають низький рівень життєстійкості, віддають перевагу неконструктивному стилю поведінки, їм властива мінливість у настрої, вони дуже неспокійні та розсіяні. Також вони дуже напружені та уразливі.

Дуже високий показник за шкалою виявлено у 7% респонденток. З цього випливає, що віктимні жінки схильні до роздратування та агресії, спрямованої на інших. Вони постійно знімають із себе відповідальність та перекладають її на інших. Піддослідні з високим рівнем рольової віктимності схильні уникати проблем, не вирішуючи їх, так як вважають, що це марно.

Таким чином, узагальнюючи отримані результати первинної діагностики віктимної поведінки жінок, ми дійшли висновку, що у 39% виявлено високий рівень віктимної поведінки. Для цієї групи жінок необхідна організація профілактичної роботи.

У результаті обробки даних отриманих на підставі методики дослідження тесту-опитувальника самоствавлення (В.В. Столін, С.Р. Пантисєєв, Додаток Б) було виявлено, що середні значення за двома шкалами методики суттєво різняться в групі, представленій жінками, які перебувають у відносинах та у групі, представленій жінками, які не мають партнера.

Аналіз даних за допомогою критерію U-Манна-Уїтні для незалежних вибірок виявив статистично достовірну ($p \leq 0,05$) різницю між групами. Середні значення за шкалами методики у вибірках представлені в таблиці. Шкали методики, показники яких статистично достовірно різняться на рівні $p \leq 0,05$, та середні значення за даними шкалами в групах позначені знаком *. Шкали методики, показники яких статистично достовірно різняться на рівні $p \leq 0,01$, та середні значення за даними шкалами у групах позначені знаком **.

Таблиця 5

Середні значення за даними тесту-опитувальника самоствавлення (В.В. Столін, С.Р. Пантисєєв) у групі жінок, які перебувають у відносинах та у групі жінок, які не перебувають у відносинах

Шкала	Жінки, що перебувають к відносинах	Жінки, що не перебувають у відносинах
Інтегральна шкала S	74,84	73,63
Самоповага*	63,48*	44,43*

Аутосимпатія	71,16	65,08
Очікуване ставлення інших	55,13	56,26
Самоцікавість	73,84	80,32
Самовпевненість	56,86	47,17
Відношення інших	53,74	55,53
Самоприйняття	76,36	72,84
Самоуправління**	66,38**	50,67**
Самозвинувачення	29,10	35,75
Саморозуміння	66,49	55,74

Аналіз даних виявив статистично достовірні ($p \leq 0,05$) відмінності між першою та другою групами за шкалами «Самовага» ($p=0,017$) та «Самоуправління» ($p=0,007$). У першу групу входять жінки, які перебувають у відносинах, а в другу - жінки, які не перебувають у відносинах.

Таким чином, виявлено, що в першій групі жінок, що перебувають у відносинах, показники методики за такими шкалами, як «Самоповага» і «Самоуправління» виявилися значно вищими за значення за даними шкалами в другій групі жінок, які не перебувають у відношеннях.

Для наочності на малюнку 5 представлено порівняння результатів частотного аналізу даних, отриманих за допомогою тесту-опитувальника самовідносини (В.В.Столін, С.Р. Пантїлєєв) в обох групах.

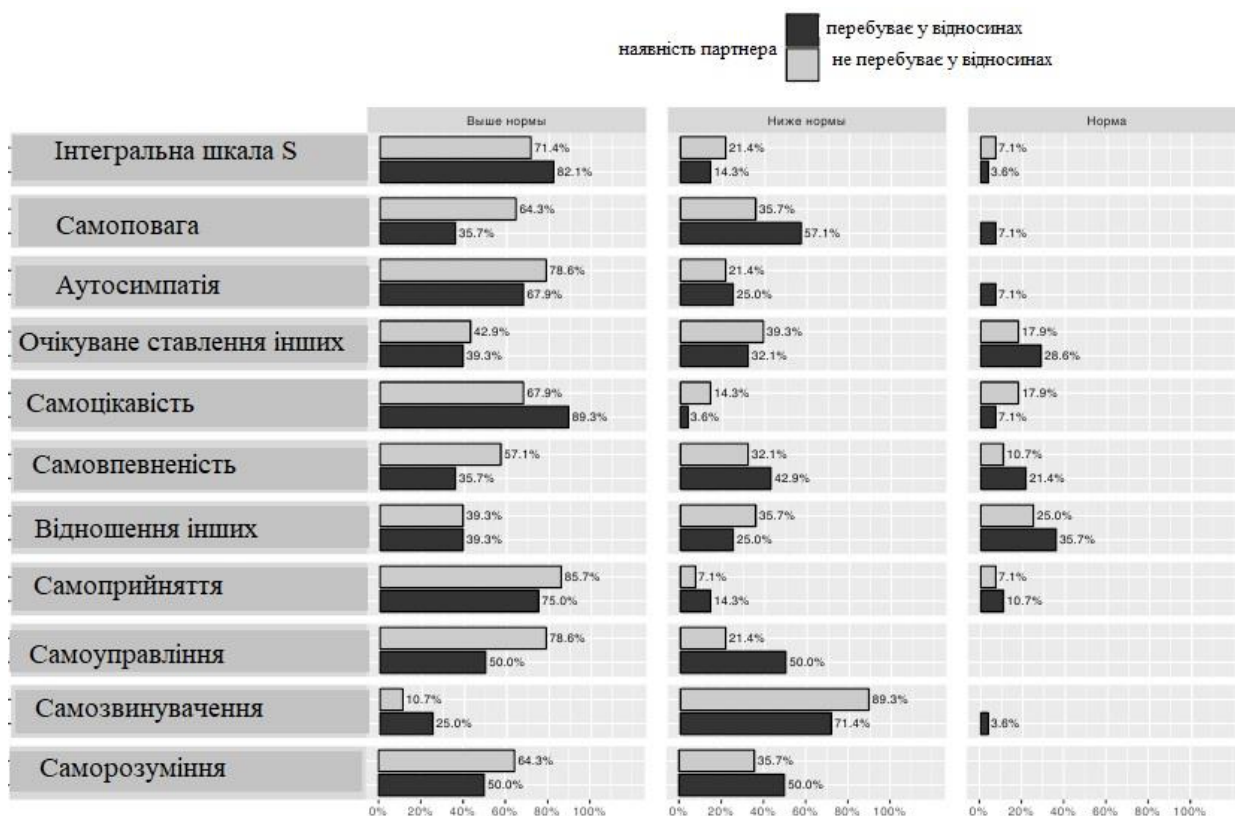

Рис.3. Порівняння результатів частотного аналізу даних, отриманих за допомогою тест-опитувальника самовідносини (В.В.Столін, С.Р. Пантїлеєв) в обох групах.

Інтерпретація результатів, отриманих за допомогою тесту-опитувальника самовідносини (В.В. Столін, С.Р. Пантїлеєв).

1. Шкала S «Інтегральне почуття за або проти власне «Я» випробуваного».

Незважаючи на те, що формально показники даної шкали знаходяться в діапазоні високих значень, як у першій, так і в другій групах, важливо відзначити, що близько 20% респондентів першої групи набрали за цією шкалою кількість балів, що потрапляє в діапазон низьких значень. У другій групі аналогічні показники спостерігаються приблизно 14% респондентів. Отримані значення за цією шкалою означають, що загалом жінки обох груп переживають яскраво виражене позитивне ставлення до свого «Я» і відчувають власну цінність.

2. Шкала I «Самоповага».

Показники даної шкали першої групи потрапляють у діапазон високих значень, тоді як у другій групі відзначаються низькі показники. При цьому середні значення за даною шкалою у групі жінок, які не перебувають у стосунках, нижчі, ніж у групі жінок, які перебувають у стосунках, на статистично достовірному рівні ($p \leq 0,01$). Незважаючи на те, що формально показники даної шкали в першій групі знаходяться на високому рівні, слід зазначити, що близько 35% респондентів набрали кількість балів, що потрапляє в діапазон середніх значень. У другій групі аналогічні показники спостерігаються у 53%.

Високі показники за даною шкалою в першій групі свідчать про те, що жінки, які перебувають у любовних відносинах, відчують яскраво виражене почуття самоповаги. Можна сказати, що вони вважають себе гідними, здібними, самостійними та вірять у власні сили.

Низькі показники шкали «Самоповага» у другій групі говорять про те, що жінки, які не перебувають у любовних відносинах, не задоволені собою і не усвідомлюють власної гідності. Подібні показники за методикою властиві людям, які відчують почуття неповноцінності, негідності, які у свою чергу можуть негативно впливати на психічне самопочуття та поведінку особистості. Вони вразливі до всіх дій, що зачіпають їх самооцінку.

3. Шкала II "Аутосимпатія".

Показання шкали «Аутосимпатія» перебувають у діапазоні високих значень як і першої, і у другій групах. Показники цієї шкали характеризують ступінь дружності чи ворожості до свого «Я». Яскраво виражене почуття аутосимпатії в обох групах свідчить про те, що жінки схильні до схвалення себе в цілому, довіряють собі і ставляться до себе прихильно незалежно від наявності у них партнера.

4. Шкала III «Очікуване відношення від інших».

Показники даної шкали перебувають у діапазоні високих значень як і першої, і у другій групах. Шкала «Очікуване ставлення від інших» є

відображенням очікуваного позитивного чи негативного ставлення до себе оточуючих. Серед респондентів обох груп дана характеристика є яскраво вираженою, що може свідчити про те, що жінки 20-40 років, незалежно від наявності у них партнера, чекають на добродушне ставлення до себе від оточуючих.

5. Шкала IV «Самоінтерес».

Показники шкали «Самоінтерес» знаходяться в діапазоні високих значень як у першій, так і в другій групах. Ця шкала характеризує ступінь інтересу індивіда до себе загалом, до власних думок і почуттів. У всіх жінок, які взяли участь у дослідженні, дана характеристика яскраво виражена, що свідчить про те, що вони схильні до вивчення власного внутрішнього світу та впевнені у своїй цікавості для інших.

6. Шкала «Самовпевненість».

Показники даної шкали першої групи потрапляють у діапазон високих значень, тоді як у другій групі відзначаються середні показники, проте відмінності є статистично значущими. Шкала «Самовпевненість» дозволяє судити про ступінь самоповаги особистості, схильності ставитися до себе як до впевненої, самостійної, вольової та надійної людини, яка усвідомлює, що вона гідна власної поваги. У першій групі це показання цієї шкали яскраво виражені, що свідчить, що жінки, які перебувають у відносинах, самовпевнені і відчують силу свого «Я».

Яскраво виражене почуття самовпевненості властиве людям, які поважають себе, задоволені собою та своїми досягненнями. Такі почуваються компетентними та здатними до вирішення багатьох життєвих питань. Вони схильні сприймати життєві труднощі та перешкоди як переборні, проблеми не торкаються їх глибоко та переживаються недовго. У другій групі показники шкали досягають середнього рівня виразності цієї шкали. Можна сказати, що жінки, які не перебувають у стосунках, так само мають властиві високому рівню характеристики, але на відміну від жінок першої групи при несподіваній

появі труднощів вони можуть втратити впевненість у собі та відчувати тривогу та занепокоєння.

7. Шкала «Ставлення інших».

Показники цієї шкали характеризують уявлення суб'єкта про здатність викликати в інших людей повагу, симпатію. У першій групі показання шкали "Ставлення інших" знаходяться на середньому рівні, у другій групі на високому. Таким чином, у жінок, які перебувають у відносинах, спостерігається вибіркоче сприйняття людиною ставлення до себе. З цього погляду, позитивне ставлення оточуючих поширюється лише на певні якості та вчинки, тоді як інші особистісні прояви здатні викликати роздратування і неприйняття. У жінок другої групи з високим рівнем розвитку показника «Ставлення інших» можна спостерігати відчуття прийнятим для оточуючих людей. Такі люди відчують, що їх люблять інші, цінують за особистісні та духовні якості, за скоєні вчинки та дії, за відданість груповим нормам та правилам. Вони відчувають у собі товариську, емоційну відкритість взаємодії з оточуючими, легкість встановлення ділових і особистих контактів.

8. Шкала «Самоприйняття».

Шкала «Самоприйняття» дозволяє судити про виразність почуття симпатії до себе, згоди зі своїми внутрішніми спонуканнями, прийняття себе такою, якою є, незважаючи на недоліки та слабкості. В обох групах показники даної шкали перебувають у рівні, можна сказати, що з жінок з ожирінням яскраво виражено всебічне прийняття свого «Я» і позитивний загальний фон сприйняття себе. Такі люди часто відчують симпатію до себе і вважають свої недоліки продовженням переваг. Конфліктні ситуації та невдачі не стають для них підставою, щоб вважати себе поганою людиною.

9. Шкала «Самоуправління».

Показники даної шкали першої групи потрапляють у діапазон високих значень, тоді як у другій групі відзначаються середні показники. Було виявлено статистично значущі відмінності ($p=0.007$) між показниками першої та другої групи. Шкала відображає уявлення особистості про основне джерело

власної активності, розвитку, досягнення результатів. У першій групі ця категорія самоствавлення яскраво виражена. Можна сказати, що жінки, які перебувають у стосунках, вважають себе основним джерелом розвитку своєї особистості та регулятором досягнень і успіхів. Люди, у яких яскраво виражена дана категорія відчують власне «Я» внутрішнім стрижнем, який координує та спрямовує їх активність, здатні прогнозувати свої дії та їх наслідки. Вони відчують, що здатні чинити опір впливу ззовні та йти проти долі та збігу обставин. Такі люди здатні контролювати власні емоційні реакції та переживання.

Другій групі властиві середні значення описуваного параметра, тобто в жінок, які не перебувають у відносинах, ставлення до свого «Я» часто може залежати від ступеня адаптованості до конкретної ситуації. Звичні умови сприяють вираженому особистому контролю, тоді як нові ситуації можуть призвести до послаблення регуляційних можливостей «Я» та посилити схильність підкорятися впливам середовища.

9. Шкала «Самообвинувачення»

Шкала «Самообвинувачення» характеризує виразність негативних емоцій на адресу свого «Я». Показники за цією шкалою перебувають у респондентів обох груп. Такі люди схильні заперечувати свою провину у конфліктних ситуаціях. Вони захищають власне «Я» шляхом звинувачення переважно інших, схильні переносити відповідальність за вирішення проблем на оточуючих. Відчуття задоволеності собою поєднується з засудженням інших, пошуком у них джерел усіх неприємностей та бід. Незважаючи на те, що формально показники самозвинувачення знаходяться на низькому рівні в обох групах, яскраво виражене самозвинувачення властиве 25% жінок, які не перебувають у відносинах і 10% жінок, які перебувають у відносинах. Такі люди схильні бачити в собі насамперед недоліки, звинувачують себе у всіх своїх невдачах. Як правило, установка на самозвинувачення супроводжується розвитком почуття внутрішньої напруги та відчуттям неможливості задоволення основних потреб.

10. Шкала «Самопорозуміння»

Показники даної шкали виражають здатність людини до спостереження та пояснення своїх справжніх, минулих та майбутніх мотивів і вчинків, здатність відповідати на запитання «як» і «чому» щодо свого характеру та поведінки, вміння виявляти в ньому причинно-наслідкові та часові зв'язки, сенс поведінки. Хоча формально показники цієї шкали групи жінок, які перебувають у відносинах перебувають рівні, а групи жінок, які мають партнера, в середньому, 50% респондентів з другої групи мають знижений рівень саморозуміння. Такий самий показник мають 35% жінок із першої групи.

Люди з низькою вираженістю саморозуміння не в змозі чітко зрозуміти власну особистість і як наслідок досягти задоволеності самим собою, що у свою чергу перешкоджає повноцінному розвитку особистості. Респонденти з високим рівнем розвитку даної якості здатні розуміти свою особистість, думки, ідеї, бажання і потреби, а внаслідок цього можуть проживати своє життя повніше і «бути собою» максимально.

2.3 Вплив ЕІ на схильність до віктимної поведінки жінок

В основі методу Д.В. Люсіна «ЕмІн» лежить інтерпретація ЕІ (емоційний інтелект) як здатність розуміти та контролювати власні емоції та емоції інших людей. Здатність розуміти емоції означає, що людина може розпізнати емоцію, тобто встановити сам факт наявності емоційного переживання в собі чи в іншій людині; може визначити емоцію або встановити, яку емоцію він або вона відчуває, і знайти словесний вираз для неї; розуміє причини, що викликали цю емоцію, та наслідки, до яких вона призведе. Здатність контролювати емоції означає, що людина може контролювати інтенсивність емоцій, особливо шляхом придушення надмірно сильних емоцій; вміє контролювати зовнішній прояв емоцій; може при необхідності добровільно викликати ту чи іншу емоцію. Як здатність розуміти,

так і здатність контролювати емоції можуть бути спрямовані як на власні емоції, так і на емоції інших.

Таким чином, можна говорити про внутрішньоособистісний і міжособистісний ЕІ. Ці два варіанти передбачають актуалізацію різних пізнавальних процесів і навичок, проте, швидше за все, вони будуть пов'язані один з одним. Таким чином, у структурі ЕІ є апіорі два «виміри», перетин яких дає чотири типи ЕІ.

30 жінкам віком від 20 до 40 років було запропоновано заповнити опитувальник, що складається із 46 тверджень (Додаток А). Жінкам потрібно уважно прочитати кожне твердження і поставити галочку в графі, яка найкраще відображає їхню думку.

У результаті проведеного анкетування ми визначили, що жінки, віком 20-30 років, що мешкають у місті за методикою ЕМІн показники низького рівня спостерігаються у:

- 35,0 % – за шкалою «розуміння чужих емоцій»;
- 25,0 % – за шкалою «управління чужими емоціями»;
- 30,0 % – за шкалою «розуміння своїх емоцій»;
- 30,0 % – за шкалою «управління своїми емоціями»;
- 30,0 % – за шкалою «контроль експресії»;
- 30,0 % – «міжособистісний емоційний інтелект»;
- 25,0% – за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»;
- 45,0 % – за шкалою «розуміння емоцій»;
- 35,0 % – за шкалою «управління емоціями»;
- 25,0 % – за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту».

А в жінок 30-40 років низький рівень показників спостерігається у:

- 31,6 % – за шкалою «розуміння чужих емоцій»;
- 26,3 % – за шкалою «управління чужими емоціями»;
- 36,9 % – за шкалою «розуміння своїх емоцій»;
- 31,6 % – за шкалою «управління своїми емоціями»;
- 10,5 % – за шкалою «контроль експресії»;

- 15,8 % – за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»;
- 21,0 % – за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»;
- 21,0 % – за шкалою «управління емоціями»;
- 21,0 % – за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту»;
- 21,1 % – за шкалою «розуміння емоцій».

Отже, як ми бачимо, в жінок старшого віку, які мешкають у місті, на відміну від жінок 20-30 років, показники розуміння чужих емоцій, контролю експресії, міжособистісного емоційного інтелекту, внутрішньоособистісного емоційного інтелекту, розуміння емоцій, управління емоціями і загальний рівень емоційного інтелекту є вищими (Рис.2.1.). За іншими показниками, навпаки, показники є нижчими, що потребує врахування під час розробки психолого-педагогічної програми розвитку емоційного інтелекту.

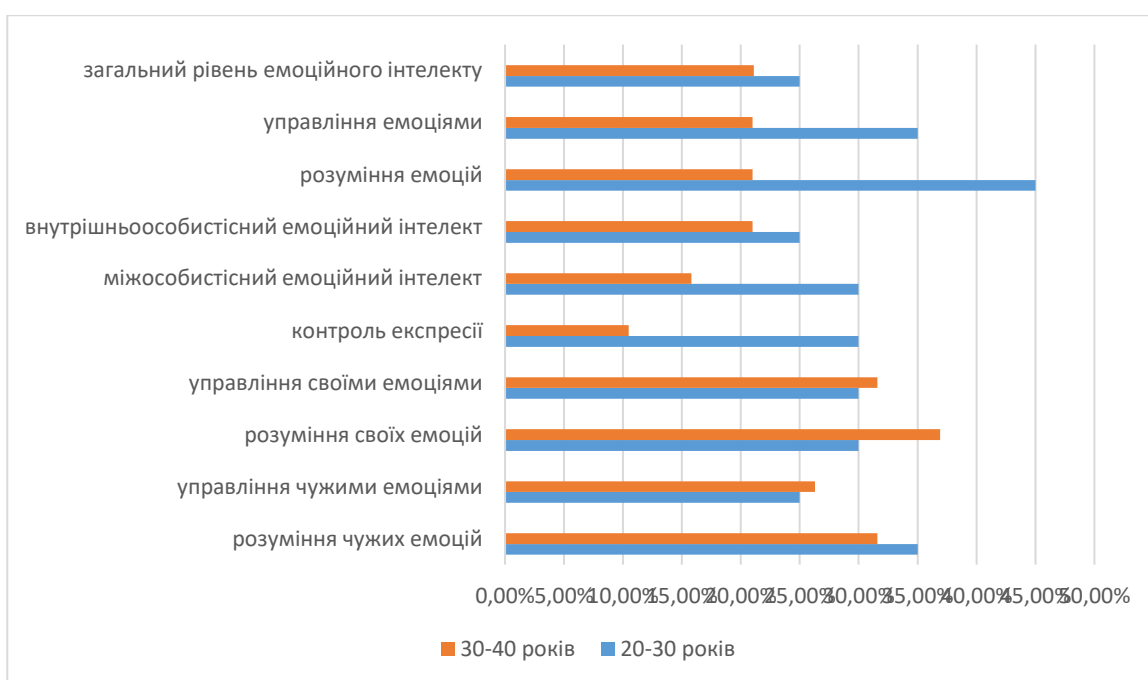

Рис. 4 Показники ЕІ жінок, що мешкають в місті

В жінок 20-30 років, які мешкають у селі, за методикою ЕмІн низький рівень показників спостерігається у:

- 57,9 % – за шкалою «розуміння чужих емоцій»;
- 36,85% – за шкалою «управління чужими емоціями»;
- 68,4 % – за шкалою «розуміння своїх емоцій»;

- 47,35 % – за шкалою «управління своїми емоціями»;
- 21,1 % – за шкалою «контроль експресії»;
- 57,85 % – за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»;
- 47,3 % – за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»;
- 78,9 % – за шкалою «розуміння емоцій»;
- 42,1 % – за шкалою «управління емоціями»;
- 47,4 % – за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту».

А в жінок 30-40 років, які живуть у селі, за методикою ЕМІн низький рівень показників спостерігається у:

- 47,65 % – за шкалою «розуміння чужих емоцій»;
- 38,05 % – за шкалою «управління чужими емоціями»;
- 57,2 % – за шкалою «розуміння своїх емоцій»;
- 28,55 % – за шкалою «управління своїми емоціями»;
- 28,6 % – за шкалою «контроль експресії»;
- 47,5 % – за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект»;
- 42,8 % – за шкалою «внутрішньоособистісний емоційний інтелект»;
- 61,9 % – за шкалою «розуміння емоцій»;
- 28,55 % – за шкалою «управління емоціями»;
- 42,8 % – за шкалою «загальний рівень емоційного інтелекту».

Причому в жінок, які проживають у селі, у віці 30-40 років, на відміну від жінок 20-30 років, показники за шкалами «розуміння чужих і своїх емоцій», «управління своїми емоціями», «міжособистісний емоційний інтелект», «внутрішньоособистісний емоційний інтелект», «загальний рівень емоційного інтелекту» є вищими. Тобто, динаміка підвищення показників у жінок, які мешкають у селі, є нижчою, ніж в жінок, які проживають у місті.

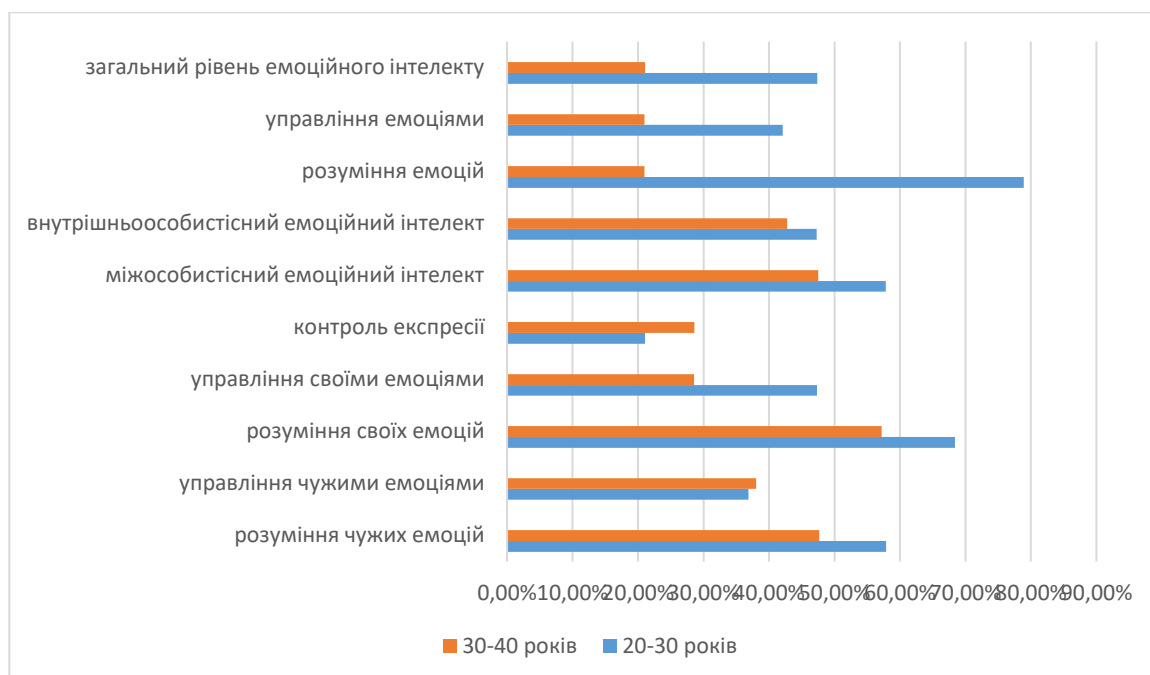

Рис. 5 Показники ЕІ жінок, що мешкають у селі

За іншими показниками, навпаки, спостерігається зниження показників, що потребує врахування під час розробки програми розвитку емоційного інтелекту. Відтак, ми можемо спостерігати те, що майже за всіма шкалами методики ЕМІн, показники в жінок, які проживають у місті, є вищими ніж в жінок, які проживають у селі

Для виявлення психологічних особливостей емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, проведено порівняльний аналіз емоційного інтелекту жінок із різним рівнем такої схильності в цілому та з урахуванням виявленого емоційного інтелекту (загальні для запобігання схильності до віктимної поведінки), зокрема, соціально-психологічні та індивідуально-психологічні фактори. При цьому ми припускали, що людина з високим рівнем емоційного інтелекту може обробляти всі види інформації, пов'язаної з емоціями; використовувати емоції для полегшення різноманітних пізнавальних дій, таких як мислення та вирішення проблем, використовувати емоції, навіть негативні, у власних цілях та керувати ними для досягнення цілей.

Таким чином, на цьому етапі емпіричне дослідження спрямоване на перевірку припущення, що високий рівень емоційного інтелекту притаманний людям з низькою схильністю до віктимної поведінки.

Спираючись на вищезазначене, можна висловити гіпотезу, що високий рівень емоційного інтелекту в цілому та високі рівні його парціальних значень корелюють із низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Слід зазначити, що дану гіпотезу було підтверджено частково, лише для окремих видів схильності жінок 20-40 років до віктимної поведінки.

Так, за результатами дисперсійного аналізу (на рівні тенденції) встановлено: чим вище емоційний інтелект, тим нижче схильність до агресивної віктимної поведінки (рис.).

Як впливає з рис. високому рівню емоційного інтелекту відповідають низькі показники схильності до агресивної віктимної поведінки. Так, у групі досліджуваних з низьким рівнем схильності до віктимної поведінки показники емоційного інтелекту складають у середньому 34,9 балів, натомість у групі з високим рівнем такої схильності – лише 30,9 бали.

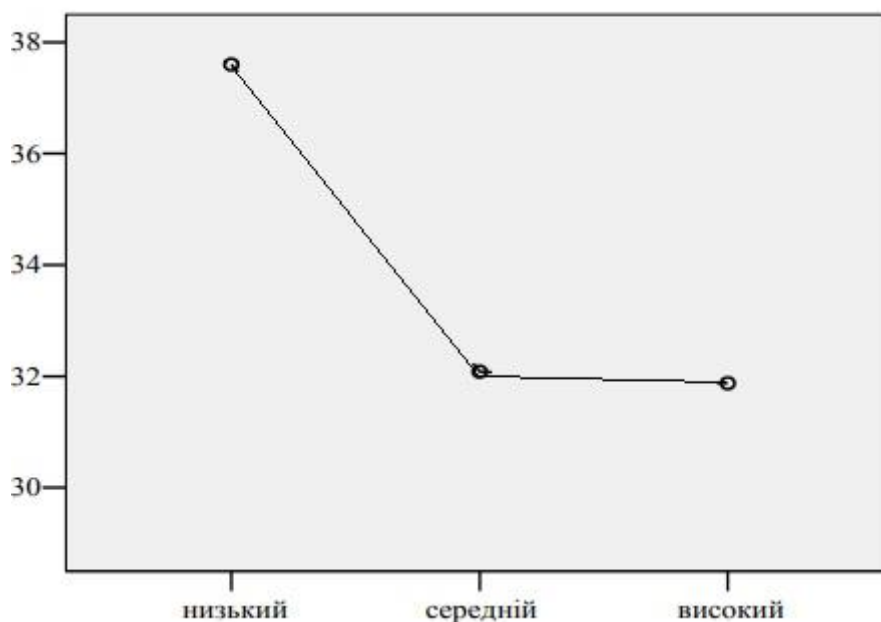

Рис. 6 Особливості емоційного інтелекту жінок з різними рівнями схильності до агресивної віктимної поведінки

Особливо чітку тенденцію виявлено за парціальним показником «управління своїми емоціями» (рис. 2.20, $p = 0,066$). З рис. 2.20. видно, що високі показники управління своїми емоціями відповідають низьким рівням схильності до віктимної поведінки. Такі люди легко піддаються емоціям, особливо негативного характеру, яскраво їх висловлюють, домінантні, нетерплячі, запальні, в результаті виявленої агресії в формі нападу чи іншої провокуючої поведінки можуть потрапляти в неприємні й небезпечні для життя й здоров'я ситуації.

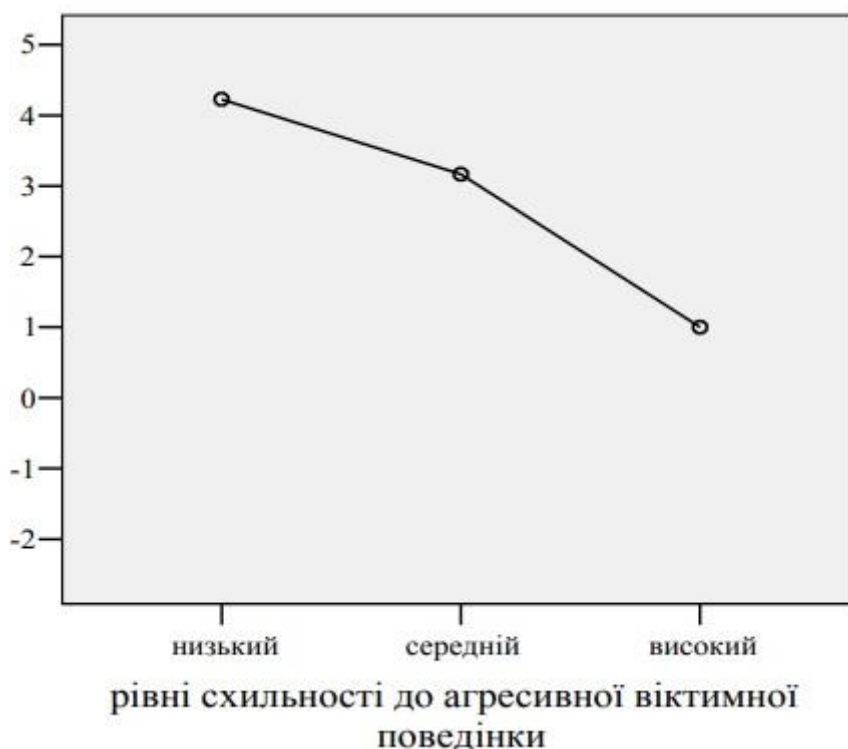

Рис. 7 Особливості управління своїми емоціями жінок з різними рівнями схильності до агресивної віктимної поведінки

Низький рівень емоційного інтелекту виявлений в жінок, які схильні до гіперсоціальної поведінки (рис. 2.21), особливо за такими парціальними значеннями як «емоційна обізнаність» ($p < 0,05$) і «емпатія» ($p < 0,01$). Так, наприклад, за низького рівня схильності до гіперсоціальної поведінки емоційна обізнаність жінок у середньому складає 8,9 бали, натомість за низького – в 7,9.

На наш погляд, це пов'язано з так званим гіперсоціальним типом виховання в сім'ї, коли головне правило – «бути гарним завжди і скрізь», виявляти слухняність.

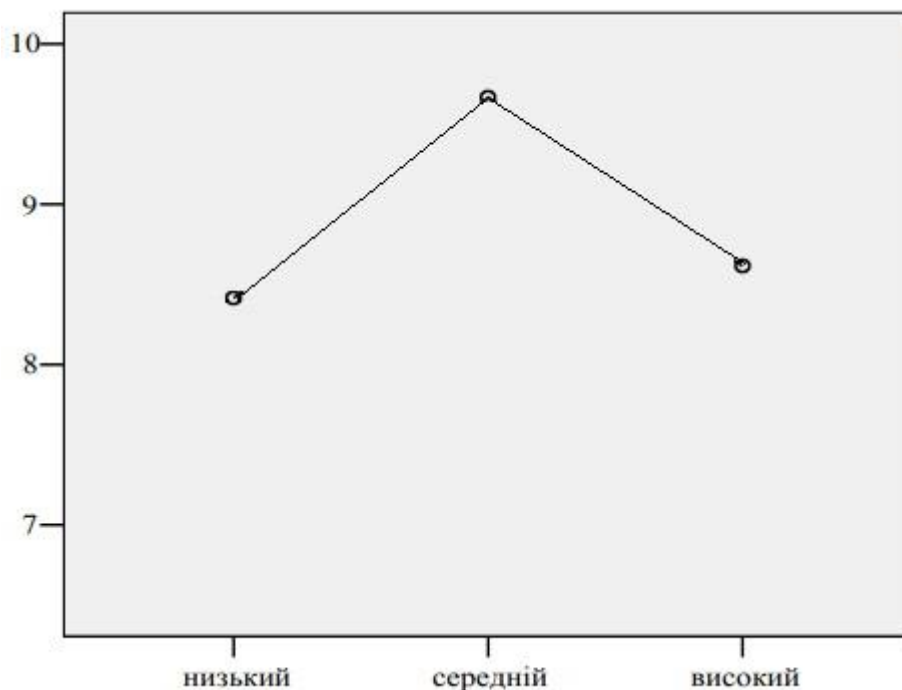

Рис. 8 Особливості емоційної обізнаності жінок з різними рівнями схильності до гіперсоціальної поведінки

Результат – гіперсоціальна поведінка, що є жертвовною, такою, що соціально схвалюється. Такі особи прагнуть бути «правильними», нерідко вплутуються в «чужі» конфлікти, бажаючи навести справедливість і тим самим наражаючи себе на небезпеку.

Крім того, низький рівень емоційного інтелекту констатовано в досліджуваних, які продемонстрували схильність до залежної та безпорадної віктимної поведінки ($p < 0,05$), (рис. 2.22). Так, якщо за низького рівня схильності до залежної та безпорадної поведінки показники емоційного інтелекту жінок складають у середньому 36,2 бали, то за високого рівня такої схильності – лише 28,4 бали.

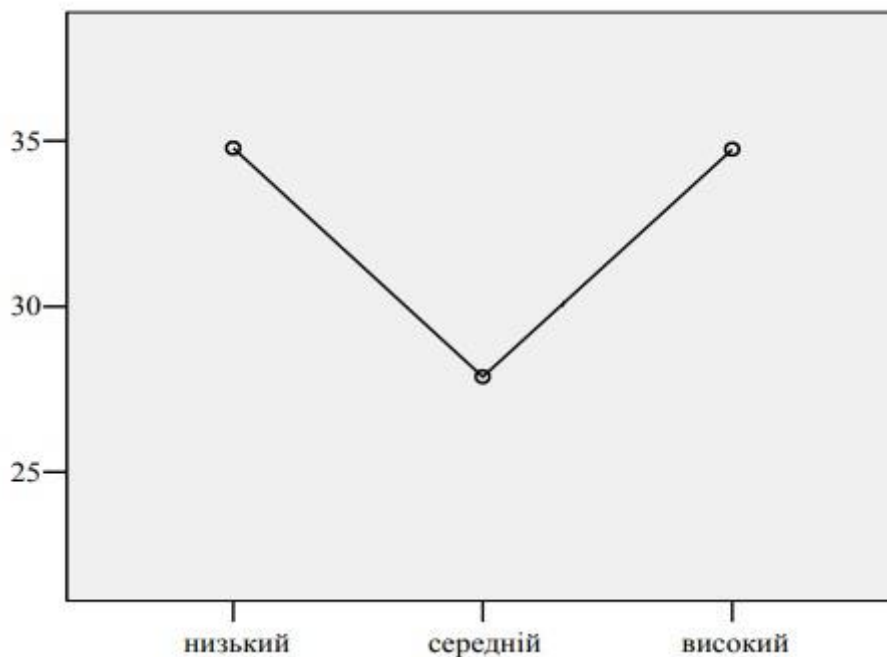

Рис. 9 Особливості емоційного інтелекту осіб юнацького віку з різними рівнями схильності до залежної та безпорадної поведінки

Було встановлено прямий зв'язок між рівнями емоційного інтелекту та схильністю до саморуйнівної віктимної поведінки, а саме: чим більше виражена така схильність, тим вище рівень емоційного інтелекту (показники якого зростають із збільшенням схильності від 29,8 балів до 37,3 балів у середньому, $p < 0,05$). Особливо яскраво така залежність проявляється для таких парціальних показників емоційного інтелекту як «емоційна обізнаність» ($p < 0,01$) і «розпізнавання емоцій інших людей» ($p < 0,05$).

Таким чином, отримані в ході дослідження результати дозволили не лише виявити емоційні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки, а й виявити індивідуально-психологічні та соціально-психологічні фактори, що їх детермінують. Відповідно, врахування та мінімізація їх впливу в процесі корекційно-розвивальної роботи сприятиме розвитку емоційного інтелекту і водночас зменшить схильність жінок до віктимної поведінки.

Зрозуміло, що встановлені факти потребують додаткового дослідження, але нам здається, що їх можна врахувати при розробці розвиваючих розвиваючих вправ для розвитку емоційного інтелекту.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО РОЗДІЛУ

Емпіричні дослідження виявили схильність до віктимної поведінки у значної кількості жінок. Високий рівень цієї схильності виявлено у понад третини, а середній – приблизно у половини досліджуваних жінок 20-40 років. Лише кожен шостий із опитаних підлітків характеризується низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Особливо яскраво виражена тенденція до самодеструктивної та некритичної поведінки, високий рівень якої спостерігається у третини та однієї шостої жінок.

Дещо менш виражені схильність до агресивної жертви, залежної та безпорадної поведінки, високий рівень якої спостерігається приблизно у десятої частини досліджуваних, а також до гіперсоціальної поведінки. Щодо останнього, то переважна більшість із досліджуваних жінок (три чверті) характеризуються середнім рівнем його вираженості, а високий рівень практично відсутній.

Визначено вікові, соціально-демографічні (місце народження, склад сім'ї, освіта тощо) особливості схильності підлітків до віктимізації поведінки.

Визначено психологічні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки. Загалом у жінок, схильних до агресивної, гіперсоціальної та навмисної віктимної поведінки, виявлено недостатній рівень емоційного інтелекту. Таким чином, більшість жінок, які брали участь в емпіричному дослідженні та продемонстрували схильність до віктимної поведінки, не вміють керувати своїми емоціями і спрямовувати їх у конструктивне, а не емоційно гнучке русло, погано уявляють, що відчувають оточуючі та як з ними взаємодіяти.

За результатами дисперсійного аналізу встановлено, чим вище емоційний інтелект загалом і частковий показник «контролю емоцій» зокрема, тим нижче схильність жертви до агресивної поведінки. Низький рівень «емоційної свідомості» та «емпатії» призводить до схильності жертви до гіперсоціальної поведінки. Встановлено, що високий рівень емоційного інтелекту в цілому, а також «керування власними емоціями», «самотивація» та «розпізнавання емоцій інших людей» зменшують схильність до залежності та безпорадної поведінки.

Розділ 3. Рекомендації щодо профілактики віктимної поведінки у жінок

3.1 Шляхи розвитку емоційного інтелекту

У третьому розділі роботи розроблено рекомендації щодо розвитку ЕІ та профілактики віктимної поведінки жінок.

Профілактика (др.-грец. – *prophylaktikos* – запобіжний) – комплекс різноманітних заходів, спрямованих на попередження будь-якого явища та/або усунення факторів ризику, сукупність заходів щодо запобігання насильству та віктимності у сфері сімейно-побутових відноси.

У свідомості більшості людей жертва злочину – це зазвичай особистість, яка зазнала неправомірної поведінки інших осіб. Разом з тим, проведений у дослідженнях аналіз поведінки жертв свідчить, що в деяких випадках до половини постраждалих самі свідомо чи мимоволі “допомагали” вчиненню проти них агресивних насильницьких дій. Деякі люди в силу своїх особистих особливостей (наприклад, схильності до зловживання алкоголем), приналежності до соціальної (жінка без роботи, діти, пенсіонери) або професійної групи (професія, що оплачується мало) частіше стають жертвами злочинів. Щодо таких груп ризику та залежних членів сім'ї також має вестись спеціальна профілактика, спрямована на підвищення їхньої захищеності.

Особистість і поведінка жертви можуть відігравати істотну роль у механізмі вчинення насильницьких дій. За вибірковими даними, механізм конкретного злочину пов'язаний з особистістю та поведінкою жертви у кожному другому-третьому побутовому злочині, у кожному третьому випадку зґвалтування, у двох із п'яти випадків автотранспортного злочину, у восьми випадках із десяти — при скоєнні шахрайства.

Здійснюючи профілактику насильства у сфері сімейно-побутових відносин, слід враховувати, що люди, які свідомо або несвідомо обирають соціальну роль жертви (установка на безпорадність, небажання змінювати власне становище без втручання ззовні, низька самооцінка, заляканість, підвищена готовність до навчання стереотипів з боку суспільства та громади), що постійно залучаються до різних криміногенних кризових ситуацій з

підсвідомою метою отримати якнайбільше співчуття, підтримки з боку, виправданості рольової позиції жертви.

Розглядаючи віктимність як психічну та соціально-психологічну девіацію (патологічна віктимність, страх перед злочинністю та іншими аномаліями), слід зазначити особливу роль страху перед агресором. Зазвичай страх визначають як емоцію, що виникає у ситуаціях загрози біологічному чи соціальному існуванню індивіда і спрямовану джерело дійсної чи уявної небезпеки.

Нереалізовані та невирішені внутрішньоособистісні конфлікти ведуть до формування пов'язаних з психічними та фізіологічними реакціями організму, а також з відторгненням жертви своїм найближчим оточенням віктимних комплексів: а) комплексу уявної жертви (боягузтво, панікерство, припущення про наявність постійних загроз безпеці з боку оточуючих); б) комплексу удаваної жертви (своїм ниттям і страхами, що притягує біду).

Рольові міжособистісні конфлікти можуть призводити до формування наступних специфічних віктимних комплексів, при збігу обставин, що реалізуються в деструктивній поведінці: а) комплекс жертви-«дитини» (відтворення депресивних станів за допомогою провокування міжособистісних конфліктів своєю поведінкою при повному «дитячому» небажанні і далі грати роль жертви в міжособистісних відносинах - "будь ласка, не штовхайте мене, я не винна, так виходить"); б) комплекс жертви-підкаблучника (колекціонування депресивних станів через усвідомлення своєї беспорядності, немочі, неспроможності, загнаності обставинами та власними зобов'язаннями – “я не о'кей, я такий слабкий”); в) комплекс безвинної жертви (самовиправдання, непогрішність і невинність – ось основні риси такого стану, що призводить до почуття провини з боку оточуючих та постійного контролю над ними – “це все через тебе”).

Акумуляція віктимних властивостей та образ веде до наростання напруженості та відповідних поведінкових реакцій, аж до скоєння злочинів.

Недарма фахівці в галузі сімейної кримінології відзначають криміногенність утисків чоловічого авторитету.

3.2. Рекомендації щодо профілактики віктимної поведінки жінок

Отже необхідно здійснювати три види профілактики:

1. Первинна профілактика - система заходів запобігання впливу факторів ризику на виникнення насильства в сімейно-побутових відносинах.

2. Вторинна профілактика - комплекс заходів, спрямованих на усунення виражених факторів ризику, які за певних умов (стрес, віктимність та ін) можуть призвести до виникнення епізодів насильства. Найбільш ефективним методом вторинної профілактики є постановка на облік групи ризику для раннього виявлення проблеми, організації планового динамічного спостереження.

3. Деякі фахівці пропонують термін третинна профілактика як комплекс заходів щодо реабілітації та корекції суб'єктів, які втратили можливість повноцінної життєдіяльності. Третинна профілактика має на меті соціальну (формування впевненості у власній соціальній придатності), трудову (можливість відновлення трудових навичок), психологічну (відновлення поведінкової активності) та медичну (відновлення функцій органів та систем організму) реабілітацію.

Спеціальна віктимологічна профілактика складається з трьох основних компонентів:

1. Загальної віктимологічної профілактики, що включає виявлення причин насильства у сімейно-побутових відносинах та умов, що сприяють його вчиненню, якщо вони пов'язані з особистістю та поведінкою потерпілих, усунення цих причин та умов.

2. Індивідуальної віктимологічної профілактики, що включає:

а) виявлення осіб, які, судячи з їхньої поведінки чи сукупності особистісних характеристик, з найбільшою ймовірністю можуть стати жертвами злочинців;

б) організацію щодо цих осіб заходів виховання, навчання, забезпечення особистої безпеки.

3. Невідкладної віктимологічної профілактики, що включає запобігання конкретних побутових агресій, що замишляються і готуються.

Основними видами соціально-психологічної профілактики віктимності та насильства у сімейно-побутових відносинах є просвітництво, діагностика, консультування та корекція поведінки.

Просвітництво — передача, поширення знань та культури, а також система виховно-освітніх заходів. Психологічне просвітництво - основний спосіб і водночас одна з активних форм реалізації завдань психопрофілактичної роботи у всіх сферах життя (освіта, охорона здоров'я, соціальний захист, правоохоронні органи та ін.).

Психологічне просвітництво вирішує такі завдання:

- формування у населення уявлень про спосіб життя у побуті відповідно до етики та законодавства (психологізація соціуму);
- інформування населення з питань етики, психології та юридичних правил сімейно-побутового життя;
- формування стійкої потреби у застосуванні та використанні психологічних знань з метою ефективної соціалізації підростаючого покоління та з метою власного розвитку;
- Профілактика конфліктної взаємодії та труднощів у спілкуванні.

Основні методи освіти - бесіди, лекції, публікації, соціальна реклама та ін.

Психодіагностика - вивчення психологічних особливостей людини з метою найбільш повного розкриття її внутрішнього потенціалу у всіх сферах життя. Насамперед (особливо при першому контакті з сім'єю) передбачається виявлення віктимологічної ситуації. Віктимологічна ситуація включає:

- а) формування особи потенційної жертви (переважно з підвищеною віктимністю);
- б) віктимну життєву ситуацію, безпосередньо попередню злочину;

в) сама віктимна поведінка, що викликала вчинення злочину;

г) поствіктимна поведінка. Поствіктимна поведінка - це стан жертви та її поведінка після вчинення щодо неї насильницьких дій. Воно то, можливо: антивіктимним чи, навпаки, ще більш віктимним, тобто. рецидивовіктимним.

Найважливіший вид профілактичної роботи – це консультування. У дослідженнях зазначається, що досвід роботи з сім'єю показує, що майже 80% жінок, яким надали психологічну допомогу в ситуації домашнього насильства, вважають за краще отримувати її телефоном довіри. У зв'язку з цим необхідно дотримуватися суворих правил роботи, які рекомендуємо дотримуватися всіх психологів-консультантів.

З одного боку, дотримання правил значно полегшує роботу консультанта, з іншого – дозволяє досягти головного – встановити двосторонній зв'язок та довіру, створити комфортну для абонента обстановку конфіденційності та спокою. Для клієнтки надзвичайно важливо усвідомлювати власну безпеку та відсутність гвалтівника. Це допомагає їй зібратися з думками та зосередитись на своєму актуальному стані.

Завдання консультанта – зосередивши увагу зверненні клієнтки, встановити факти без будь-якої інтерпретації. Основний прийом у консультуванні – слухання, а зворотний зв'язок може бути виражений технікою «мінімального заохочення». Велике значення мають паузи, що сприяють інтенсивному розумовому процесу клієнтки. Ряд психологів рекомендують включати в ході консультування рефлексію, тобто прислухатися до свого внутрішнього стану, відстежувати свої почуття та думки, навчитися їх приймати та керувати ними.

Вміння стримувати власні емоції та почуття дозволяє консультанту спокійно та виважено оцінити ситуацію, в якій опинилася жертва насильства, запропонувати їй інформаційну допомогу та допомогти прийняти рішення самій, тим самим набувши впевненості та сили. Ці консультаційні прийоми одержали назву «кризова інтервенція».

Головна мета кризової інтервенції – допомогти жертві ефективно впоратися з можливою травмою насильства, коригувати поведінку потенційних жертв.

Для цього в процесі консультування ставляться три завдання, які дозволяються за допомогою психотерапевта:

- 1) адекватне та ясне уявлення про ситуацію та спосіб життя;
- 2) управління своїми почуттями та реакціями, подолання афекту;
- 3) формування поведінкових моделей, що дозволяють впоратися з ризиками та загрозами насильства в сім'ї.

Потенційна жертва продукує залежну поведінку. У процесі консультування потенційної жертви важливим є питання, як позбутися залежності. Цей процес має кілька етапів.

1 етап – це відмова від заперечення та усвідомлення проблеми. Цьому може сприяти сімейна криза, коли заперечувати насильство у сім'ї вже неможливо.

2 етап – При усвідомленні проблеми захисні механізми залежного члена сім'ї можуть зруйнуватися, біль, гнів, образа прориваються назовні. Починається процес усвідомлення свого життя. Реальна оцінка ситуації допомагає звільнитися від страху, з'являється надія на одужання, пошук ресурсів як внутрішніх, так і підтримки у найближчому оточенні.

3 етап – починається практична робота над своїми проблемами. Людина цурається колишніх стереотипів поведінки.

А. Відмова від ненависті себе, вміння приймати себе. Важливо пробачити себе за всі помилки, вчитися приносити собі задоволення, піклуватися про себе: про своє тіло, про свої почуття, про своє духовне зростання.

Б. Відмова від гри у владу та керівництво. Не можна керувати стосунками лише силою волі. Полегшення дає визнання того факту, що твої можливості обмежені. Відповідальність за вживання повертається до

залежного члена сім'ї. Довіра до життя, долі, віра в божественну силу допомагають відмовитися від контролю інших людей.

В. Відмова від ролей залежного та агресора. Це перехід від пасивності до активної позиції. Це розвиток здатності захищати себе, свої особистісні кордони, усвідомлення своїх прав, вміння відпочивати.

Г. Відмова від заморожування своїх почуттів. Будь-які негативні почуття мають декларація про існування. Страх і невпевненість, гнів, сором, образа, почуття самотності, вина, бунтарство та апатія послаблюються після того, як вони пережиті у всій повноті. Член сім'ї може відмовитися від чорно-білого сприйняття навколишнього світу та переживати всі відтінки задоволення.

4етап – Реінтеграція – зміни призводять до нової цілісності.

З'являється відчуття внутрішньої наповненості, свободи, прийняття себе, прагнення щастя.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО РОЗДІЛУ

Враховуючи психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки, за результатами обсерваційного експерименту розроблено та апробовано профілактику схильності до віктимної поведінки жінок 20-40 років. Її теоретичною основою стали положення про формування жінок цього віку в емоційній сфері, пов'язані з підвищенням його керованості, зниженням змісту афективних реакцій; можливість розвитку емоційного інтелекту за відносно короткий час за рахунок використання активних групових психологічних методів навчання.

Запропонована профілактична програма передбачає використання активних методів і прийомів групової роботи, що забезпечують розвиток тих показників емоційного інтелекту жінок, які сприяють зниженню схильності до віктимної поведінки. Це активні групові аналітичні вправи, дискусії, рольові ігри, проєктивні та психотерапевтичні методики, розроблені або модифіковані з урахуванням вікових особливостей та результатів констатуючого етапу дослідження.

З метою успішного зниження рівня віктимної поведінки в жінок необхідно забезпечити адекватне та ясне уявлення про ситуацію та спосіб життя. Намагатися управляти своїми почуттями та реакціями, подолання афекту; формування поведінкових моделей, що дозволяють впоратися з ризиками та загрозами насильства в сім'ї.

Профілактичні рекомендації для практичних психологів щодо розвитку емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимізації, сприятимуть особистісному зростанню жінок, побудові гармонійних міжособистісних стосунків, зменшенню тривожності, хворобливого ставлення до критики, труднощів у подоланні тиску та ін.

ВИСНОВКИ

У роботі дається теоретична база та експериментально досліджуються психологічні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки, пропонуються рекомендації щодо його розвитку з урахуванням виявлених особливостей.

1. Кризові явища сучасного суспільства зумовлюють підвищення рівня віктимної поведінки людей і особливо жінок як складної риси особистості, що проявляється у відношенні низької самооцінки та негативного ставлення до себе аж до відчуття неповноцінності; підвищена тривожність, хворобливе ставлення до критики; труднощі в подоланні чужого тиску, переживанні власних емоцій; ставлення до власної безпорадності, схильність брати на себе відповідальність за почуття і стани іншої людини, що призводить до підвищення готовності до вивчення стереотипів і моделей поведінки жертви.

Схильність до віктимної поведінки в жінок 20-40 років зумовлена такими характеристиками, як певна внутрішня криза, зміст якої пов'язаний з процесами як професійного, так і особистісного самовизначення; розкритися і подумати про свій внутрішній світ; крайність і невизначеність соціального статусу; суперечності, викликані перебудовою механізмів соціального контролю тощо.

Вказати, що таке віктимність, які характеристики схильності до віктимності

Що таке EI – див висновки до розділу 1.

2. Фактори, що визначають психологічні особливості емоційного інтелекту осіб, схильних до віктимної поведінки: соціально-психологічні, індивідуально-психологічні (риса особистості: тривожність, пасивність, нерішучість; властивості темпераменту: слабкість нервової системи, підвищена чутливість тощо, негативна самооцінка та занижена самооцінка; тип гендерної ідентичності) та психофізіологічні (інвалідність) та інші

3. Емпірично визначено високий, середній та низький рівні сприйнятливості до поведінки жертви. Високий рівень схильності до віктимної поведінки проявляється у значній кількості (більше третини) жінок. Лише кожна шоста опитана жінка характеризується низьким рівнем схильності до віктимної поведінки. Особливо яскраво проявляється схильність до саморуїнної та некритичної поведінки.

4. Визначено психологічні особливості емоційного інтелекту жінок, схильних до віктимної поведінки. зокрема впливає на схильність до агресивної поведінки, самознищення, гіперсоціальної, залежної та безпорадної поведінки, а також некритичної поведінки.

При цьому низький рівень емоційного інтелекту характерний для осіб, схильних до: 1) агресивної поведінки (особливо за шкалою «керування своїми емоціями»); 2) гіперсоціальної поведінки (особливо за шкалами «емоційної свідомості» та «емпатії»); 3) залежна та безпорадна поведінка (особливо за шкалами «керування емоціями», «самотивація» та «вміння розпізнавати емоції інших людей»). Навпаки, люди, схильні до самодеструктивної та некритичної поведінки, мають високий рівень емоційного інтелекту, особливо за шкалами «емоційної свідомості» та «здатності розпізнавати емоції інших».

5. Було розроблено профілактичні рекомендації та попередження та мінімізації наслідків віктимної поведінки у жінок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологи / И. Н. Андреева. – Новополюцк : ПГУ, 2011. – 388 с.
2. Андронникова О. О. Основные теоретические подходы к исследованию ролевой позиции жертвы / О. О. Андронникова // Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования. – Новосибирск, 2012. – 192 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://publishingvak.ru/file/archive-psychology-2012-1/6-andronnikova.pdf>
3. Андронникова О. О. Тест склонности к виктимному поведению / О. О. Андронникова // Развитие гуманитарного образования в Сибири: сб. науч. тр. – В 2 ч. – Новосибирск : НГИ, 2004. – Вып. 9.4. 1. – С. 11–25.
4. Антонян Ю. М. Изнасилования: причины и предупреждения / Ю. М. Антонян, В. П. Голубев, Ю. Н. Кудряков. – М. : МВД СССР ВНИИ, 1990. – 192 с. 188
5. Ахвердова О. А. Дифференциальная психология / О. А. Ахвердова, Т. В. Белых, Н. Н. Волоскова. – СПб. : Речь, 2004. – 168 с.
6. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб. : Евразия, 2000. – 320 с
7. Бандурка А. М. Юридическая психология: учеб. пособие / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Харьков. : изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. – 596 с.
8. Бантишева О. О. Взаємозв'язок емоційного інтелекту зі схильністю осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Вісник ЧДПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2014. – 227 с. – С. 25–30.
9. Бантишева О. О. Емоційний інтелект та інші чинники схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку / О.О. Бантишева. // Global scientific unity 2014. – Prague (Czech Republic). : Publishing Center of The International Scientific Association “Science&Genesis”, Copenhagen, 2014. – p.255. – P. 63– 71.

10. Бантишева О. О. Емоційний інтелект та чинники що впливають на рівень його розвитку / О. О. Бантишева. // Перспективні напрямки світової науки: збірник статей учасників Двадцять восьмої міжнародної науковопрактичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (08-13 жовтня 2014 р.). – Т. 1. Науки гуманітарного циклу. – ПГА. – Запоріжжя, 2014. – 74 с. – С. 12–15.
11. Бантишева О. О. Емоційний інтелект як чинник попередження схильності до віктимної поведінки осіб юнацького віку та особливий чинник якісного існування особистості // О. О. Бантишева, О. І. Бондарчук. – Geneva (Switzerland) : Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists Science – 2014. – Р. 107–114.
12. Бантишева О. О. Емпіричне дослідження особливостей та чинників емоційного інтелекту осіб юнацького віку / О. О. Бантишева. // Перспективні напрямки світової науки: зб. статей учасників Тридцять п'яток Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (24-27 листопада 2015 р.). – Запоріжжя, 2015. – 66 с. – С. 7–11.
13. Бантишева О. О. Методика дослідження психологічних особливостей й емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. – 2015. – №28. – 735 с. – С. 36–54. 190
14. Бантишева О. О. Огляд методики діагностики особливостей емоційного інтелекту осіб юнацького віку схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Матер. III Междунар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 19 березня 2013 р. – К. : НАУ, 2015. – 144 с. – С. 11.
15. Бантишева О. О. Основні підходи до дослідження проблеми схильності особистості до віктимної поведінки / О. О. Бантишева. // Вісник

- післядипломної освіти: зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України. – К. : АТОПОЛ, 2014. – 264 с. – С. 164–175.
16. Бантишева О. О. Особливості смисложиттєвих орієнтацій осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Теоретичні і прикладні проблеми психології. – 2015. – Т. 3, № 3(38). – 345 с. – С. 15–27.
17. Бантишева О. О. Особливості схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки залежно від майбутньої професії / О. О. Бантишева // Науковий вісник Херсонського державного університету, серія «Психологічні науки». – Херсон, 2016. – № 11. – 63 с. – С. 7–12.
18. Бантишева О. О. Особливості та чинники емоційного інтелекту осіб юнацького віку. / О. О. Бантишева // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2015. – №30. – 811 с. – С. 61–78.
19. Бантишева О. О. Психологічний зміст і чинники схильності осіб юнацького віку до віктимної поведінки / О. О. Бантишева. // Актуальні проблеми психології: зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – К. 2014. – Т. 11, Вип. 11. – Ч. 1 – 488 с. – С. 69–80.
20. Бантишева О. О. Психологічні прояви емоційного інтелекту осіб юнацького віку, схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева // Матер. VIII Междунар. наук.-практ. конф. «Соціалізація особистості в умовах 191 системних змін: теоретичні та прикладні проблеми», 2013 р. – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2013. – 35 с. – С. 26.
21. Бантишева О. О. Рекомендації щодо розвитку емоційного інтелекту осіб юнацького віку схильних до віктимної поведінки / О. О. Бантишева. // матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасна педагогіка та психологія: від теорії до практики» (26-27 серпня 2016 р., м. Запоріжжя). – Запоріжжя, 2016. – 151 с. – С. 127–130.

22. Бантишева О. О. Роль емоційного інтелекту як чинника віктимності особистості осіб юнацького віку / О. О. Бантишева // Матер. І Междунар. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми вищої професійної освіти», 21-22 березня 2013 р. – К. : НАУ, 2013. – 160 с. – С. 11–12.
23. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки / О. І. Бондарчук, Т. М. Вакуліч. – К. : Наук. світ, 2010. – 300 с.
24. Бондарчук О. І. Психологія сім'ї: курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2001. – 96 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/221916/>
25. Браэм Г. Психология цвета / Г. Браэм. – М. : АСТ, Астрель, 2009. – 158 с.
26. Брунер Дж. Психология познания. За пределами непосредственной информации / Дж. Брунер ; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1977. – 416 с.
27. Бук Г. Преимущества EQ: Эмоциональная культура и ваш успех / Г. Бук, С. Стайн. пер. с англ. – Ливерпуль. : изд-во Stoddart Publishing Co. Limited, 2000. – 155 с. 193
28. Бумаженко Н. И. Виктимология : учеб. пособие / Н. И. Бумаженко. – Витебск. : УО ВГУ им. П.М. Машерова, 2010. – 115 с.
29. Бурменская Г. В. Возрастная и педагогическая психология / Г. В. Бурменская. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1992. – 272 с
30. Вакуліч Т.М. Психологія віктимної поведінки: навч. посіб. / Т.М.Вакуліч. – К.: Наук.світ, 2009. – 152 с.
31. Деніел Гоулман / Емоційний інтелект ;пер.з англ..С.-Л.Гумецької.- Х.:Віват,2019.-с.7-9 , 512 с.
32. Люсин Д. В. Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования / Д. В. Люсин, Д. В. Ушакова. – М. : Ин-т психологии РАН, 2004. – 176 с.
33. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционально гоинтеллекта: опросник ЭМИн // Психологическая диагностика. 2006, No 4. – С. 3- 22.
34. Люсин Д.В. Современные представления об эмоциональном интеллекте // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследования

- / Под ред. Д.В.Люсина, Д.В.Ушакова. – М.:Институт психологии РАН, 2004. – С. 29 - 36.
- 35.Макушина О. П. Методы психологического изучения девиантного поведения: учеб. пособие / О. П. Макушина. – Воронеж: Изд-во ВГУ, 2006. – 79 с.
- 36.Малкина-Пых И. Г. Виктимология. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2010. – 864 с.
- 37.Малкина-Пых И.Г. Психология поведения жертвы. / И.Г. Малкина-Пых. М. : Феникс, 2006. 1008 с.
- 38.Малкина-Пых И. Г. Психосоматика / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эксмо, 2008. – 1024 с.
- 39.Манянина Т. В. Эмоциональный интеллект в организации информационно-психологической безопасности личности / Т. В. Манянина // Развитие психологии в системе комплексного человекознания. Ч. 2 / Отв. ред. А. Л. Журавлев, В. А. Кольцова. – М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 2012. – 696 с. – С. 515–518.
- 40.Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 480 с.
- 41.Мегедь В. В. Характеры и отношения / В. В. Мегедь, А. А. Овчаров. – М. : Армада-пресс, 2002. – 704 с.
- 42.Мединська Ю. Я. Проблема віктимності у контексті емоційного інтелекту особистості / Ю. Я. Мединська // Педагогіка і психологія професійної освіти, – 2013. – № 3 – С.191–201.
- 43.Мельникова Э. В. Дети и подростки – жертвы негативных явлений / Э. В. Мельникова // Правозащитник, – 2000. – №1 – С. 95. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.hrdjournal.com/articles/157>
- 44.Мишел У. Теория межличностных отношений и когнитивные теории личности / У. Мишель, Дж. Роттер, Г. Салливан. – СПб. : Питер, 2007. – 128 с.

- 45.Мудрик А. В. Человек - объект, субъект и жертва социализации / А. В. Мудрик // Известия РАО. - 2008. - № 8. - С.- 54.
- 46.Одинцова М. А. Психологические особенности виктимной личности. Вопросы психологии. 2012. № 3.С. 59–67.
- 47.Одинцова М. А. Типы поведения жертвы. Диагностика ролевой виктимности/М. А. Одинцова. - Самара : Бахрах-М, 2013.
- 48.Определение склонности к отклоняющемуся поведению (А.Н.Орел) / Клейберг Ю.А. М., 2004. С.141-154
- 49.Покровский В. И. Энциклопедический словарь медицинских терминов / В. И. Покровский. – М. : Медицина, 2005. – 1591 с. 1
- 50.Полубинский В. И. Правовые основы учения о жертве преступления. Горький. ВШ МВД СССР. 1979. – 284 с.
- 51.Пономарева Г. А. Влияние эмоций на гармоничное развитие ребенка. Психическая депривация // Г. А. Пономарев. 2011. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mysunny.ru/emocionalnaya_deprivaciya
- 52.Потемкина О. Ф. Графические методы в психологической диагностике / О. Ф. Потемкина, Е. С. Романова. – М. : Дидакт, 1991. – 164 с.
- 53.Радзиховский Л. А. Изучение психологических особенностей неформальных молодежных объединений / Л. А. Радзиховский // Вопросы психологии. – 1988. – №4. – 174 с. – С. 182–184.
- 54.Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты: учеб. пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара : Издательский Дом «Бахрах», 1998 – 672 с. 203
- 55.Реан А. А. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека / А. А. Реан. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 651 с.
- 56.Репецкая А. Л. Виктимологическая характеристика региональной преступности и ее предупреждение / А. Л. Репецкая. – М. : Academia (Академпресс), 2009. – 304 с.

- 57.Ривман Д. В. Криминальная виктимология / Д. В. Ривман. – СПб. : Питер, 2002. – 304 с.
- 58.Ривман Д.В. Криминальная виктимология / Давид Вениаминович Ривман. – СПб.: Питер, 2002 – 304 с.
- 59.Родионова А. С. Исследование особенностей эмоционального интеллекта лиц, имеющих интернет-аддикции / А. С. Родионова // Журнал Перспективы науки и образования. – 2013. – № 6. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://web.snauka.ru/issues/2013/12/29859>
- 60.Русалов В. М. Опросник структуры темперамента: метод. пособие / В. М. Русалов.. М. : ИПАН, 1990. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/207088/>
- 61.Самыгин С. И. Сто экзаменационных ответов по психологии : экзаменационный экспресс-справочник / С. И. Самыгин, Л. Д. Столяренко. – Ростов-на-Дону. : МарТ, 2001. – 256 с.
- 62.Селигман М. Новая позитивная психология: Научный взгляд на счастье и смысл жизни / М. Селигман ; пер. с англ. – М. : София, 2006. – 368 с.
- 63.Синица И. Е. Педагогический такт и мастерство учителя / И. Е. Синица. – М. : Педагогика, 1983. – 248 с.
- 64.Склярова Т. В. Возрастная педагогика и психология : учеб. пособие / Т. В. Склярова, О. Л. Янушкявичене. – М. : Покров, 2004. – 143 с.
- 65.Смульсон М. Л. Интеллектуальный розвиток як мета дистанційного навчання / М. Л. Смульсон // / Технології розвитку інтелекту, – 2011. № 1(2). – С. 1–15. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://lib.iitta.gov.ua/1563>
- 66.Столин В. В. Самосознание личности / Столин В. В. – М. : 1983. – 284с.
- 67.Шнайдер Г.Й. Криминология / Г.Й. Шнайдер / Пер. с нем. – М.: 1994. – 500 с.
- 68.Франк Л. В. Виктимология и виктимность / Л. В. Франк. - Душамбе: ДГПИ, 1972. -1 2 6 с

69.Bar On R. Emotional and social intelligence: Insights from the Emotional Quotient Inventory // Bar On R., Parker J. Handbook of emotional intelligence. San Francisco: Jossey Bass, 2000. –P. 363 -388.

70.Salovey P., Mayer J.D. Emotional intelligence // Imagination, Cognition and Personality. 9. 1990. – P. 185-211.

ДОДАТКИ

Додаток А

Текст опитувальника Емін

1. Я помічаю, коли близька людина переживає, навіть якщо вона намагається це приховати.
2. Якщо людина на мене ображається, я не знаю, як відновити з нею добрі стосунки.
3. Мені легко здогадатися про почуття людини за виразом її обличчя
4. Я добре знаю, чим зайнятися, щоб покращити собі настрій
5. У мене зазвичай не вдається вплинути на емоційний стан свого співрозмовника.
6. Коли я дратуюсь, то не можу стриматися, і кажу все, що думаю
7. Я добре розумію, чому мені подобаються чи не подобаються ті чи інші люди.
8. Я не відразу помічаю, коли починаю злитися.
9. Я вмію покращити настрій оточуючих.
10. Якщо я захоплююсь розмовою, то говорю надто голосно й активно жестикулюю.
11. Я розумію душевний стан деяких людей без слів.
12. В екстремальній ситуації я не можу зусиллям волі взяти себе до рук.
13. Я легко розумію міміку та жести інших людей
14. Коли я злюсь, я знаю, чому.
15. Я знаю, як підбадьорити людину, яка перебуває у важкій ситуації.
16. Навколишні вважають мене надто емоційною людиною.
17. Я здатний заспокоїти близьких, коли вони перебувають у напруженому стані.
18. Мені важко описати, що я відчуваю по відношенню до інших.
19. Якщо я бентежусь при спілкуванні з незнайомими людьми, то можу це приховати.
20. Дивлячись на людину, я легко можу зрозуміти її емоційний стан.
21. Я контролюю вираз почуттів на своєму обличчі.

22. Буває, що я не розумію, чому відчуваю те чи інше почуття.
23. У критичних ситуаціях я вмію контролювати вираз своїх емоцій.
24. Якщо треба, я можу роздратувати людину.
25. Коли я відчуваю позитивні емоції, я знаю, як підтримати цей стан.
26. Як правило, я розумію, яку емоцію відчуваю.
27. Якщо співрозмовник намагається приховати свої емоції, я одразу відчуваю це.
28. Я знаю як заспокоїтись, якщо я розлютився.
29. Можна визначити, що відчуває людина, просто прислухаючись до звучання її голосу.
30. Я не вмію керувати емоціями інших людей.
31. Мені важко відрізнити відчуття провини від сорому.
32. Я вмію точно вгадувати, що відчувають мої знайомі.
33. Мені важко впоратися з поганим настроєм.
34. Якщо уважно стежити за обличчям людини, можна зрозуміти, які емоції він приховує.
35. Я не знаходжу слів, щоб описати свої почуття друзям.
36. Мені вдалося підтримати людей, які діляться зі мною своїми переживаннями.
37. Я вмію контролювати свої емоції.
38. Якщо мій співрозмовник починає дратуватися, я часом помічаю це надто пізно.
39. За інтонаціями мого голосу легко здогадатися, що я відчуваю.
40. Якщо близька людина плаче, я гублюся.
41. Мені буває весело чи сумно без жодної причини.
42. Мені важко передбачити зміну настрою у оточуючих мене людей.
43. Я не вмію долати страху.
44. Буває, що я хочу підтримати людину, а вона цього не відчуває, не розуміє.
45. У мене бувають почуття, які я не можу точно визначити.
46. Я не розумію, чому деякі люди на мене ображаються.

Текст опитувальника

1. Думаю, більшість моїх знайомих ставиться до мене з симпатією.
2. Мої слова не так часто розходяться зі справою.
3. Думаю, що багато хто бачать у мені щось подібне до себе.
4. Коли я намагаюся оцінити себе, я передусім бачу свої недоліки.
5. Думаю, що як особистість я цілком можу бути привабливим для інших.
6. Коли я бачу себе очима люблячої мене людини, мене неприємно вражає те, наскільки мій образ далекий від дійсності.
7. Моє "Я" завжди мені цікаве.
8. Я вважаю, що іноді не гріх пошкодувати себе.
9. У моєму житті є або, принаймні, були люди, з якими я був надзвичайно близьким.
10. Власну повагу мені ще треба заслужити.
11. Бувало, і неодноразово, що я сам себе гостро ненавидів;
12. Я цілком довіряю своїм бажанням, що раптово виникли.
13. Я сам хотів багато в чому себе переробити.
14. Моє власне "Я" не видається мені чимось вартим глибокої уваги.
15. Я щиро хочу, щоб у мене було все гаразд у житті.
16. Якщо я і ставлюся до когось із докором, то передусім до самого себе.
17. Випадковому знайомому я швидше за все здаюся людиною приємною.
18. Найчастіше я схвалюю свої плани та вчинки.
19. Власні слабкості викликають у мене щось на кшталт зневаги.
20. Якби я роздвоївся, то мені було б досить цікаво спілкуватися зі своїм двійником.
21. Деякі свої якості я відчуваю як чужі, чужі мені.
22. Навряд чи хтось зможе відчувати свою схожість зі мною.
23. У мене достатньо здібностей та енергії втілити у життя задумане.
24. Часто я не без глузування жартую над собою.

25. Найрозумніше, що може зробити людина у житті – це підкоритися власної долі.
26. Стороння людина, на перший погляд, знайде в мені багато відразника.
27. На жаль, якщо я і сказав щось, це не означає, що саме так і робитиму.
28. Своє ставлення до себе можна назвати дружнім;
29. Бути поблажливим до власних слабкостей цілком природно.
30. У мене не виходить бути для коханої людини цікавою тривалий час.
31. У глибині душі я хотів би, щоб зі мною сталося щось катастрофічне.
32. Навряд чи я викликаю симпатію у більшості моїх знайомих. Глуханюк.
33. Мені буває дуже приємно побачити себе очима люблячої мене людини. 34. Коли в мене виникає якесь бажання, я передусім запитую себе, чи це розумно.
35. Іноді мені здається, що якби якась мудра людина змогла побачити мене наскрізь, вона б відразу зрозуміла, яка я нікчема.
36. Часом я сам собою захоплююсь.
37. Можна сказати, що я ціную себе досить високо.
38. У глибині душі я ніяк не можу повірити, що я справді доросла людина.
39. Без сторонньої допомоги я мало що можу зробити.
40. Іноді сам себе погано розумію.
41. Мені дуже заважає нестача енергії, волі та цілеспрямованості.
42. Думаю, інші в цілому оцінюють мене досить високо.
43. У моїй особистості є, напевно, щось таке, що здатне викликати в інших неприязнь.
44. Більшість моїх знайомих не приймають мене так серйозно.
45. Сам у себе я часто викликаю почуття роздратування.
46. Я цілком можу сказати, що принижую себе сам.
47. Навіть мої негативні риси не здаються мені чужими.
48. Загалом мене влаштовує те, яким я є.
49. Навряд чи мене можна любити по-справжньому.
50. Моїм мріям та планам не вистачає реалістичності.

51. Якби моє друге "Я" існувало, то для мене це був би найнудніший партнер зі спілкування.
52. Думаю, що міг би порозумітися з будь-якою розумною і знаючою людиною.
53. Те, що в мене відбувається, зазвичай, мені зрозуміло.
54. Мої переваги цілком переважають мої недоліки.
55. Навряд чи знайдеться багато людей, які звинуватять мене у відсутності совісті.
56. Коли зі мною трапляються неприємності, як правило, я говорю: "І поділом тобі".
57. Я можу сказати, що загалом контролюю свою долю.